

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav pro archeologii

Bakalářská práce

Markéta Šmolková

**Závěr české kultury s vypíchanou keramikou ve světle
souboru z Prahy-Stodůlek „Nových Butovic“**

The Late Stroked Pottery culture in Bohemia in the light of the
collection from Prague-Nové Butovice

Praha 2018

Vedoucí práce: PhDr. Miroslav Dobeš, PhD.

V první řadě bych ráda poděkovala panu PhDr. Miroslavu Dobešovi, PhD. za velkou trpělivost a ochotu při vedení mé práce, dále mé díky patří PhDr. Marii Zápotocké CSc. za konzultaci materiálu, Mgr. Pavlu Kaclovi za digitalizaci dokumentace a Mgr. Danielu Bursákovi za poskytnutí mapového podkladu. Za všeobecnou podporu a pomoc děkuji také všem mým přátelům a rodině, zejména pak Petrovi a mému tatínkovi.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného, nebo stejného titulu.

Abstrakt:

Práce se zabývá zpracováním souboru pozdně neolitické keramiky V. fáze kultury s vypíchanou keramikou z Prahy-Stodůlek „Nových Butovic“. Na základě srovnání tvarů nádob a plastické výzdoby se souborem V. fáze vypíchané keramiky z lokality Bylany (okr. Kutná Hora) byl proveden rozbor keramického materiálu a celkové vyhodnocení souboru. V rámci něj byla prokázána příslušnost k tomuto pozdnímu a závěrečnému stupni vypíchané keramiky a zamítnuto jeho původní přiřazení k lengyelské kultuře. Dále bylo zjištěno 15 nových typů plastické výzdoby (hodnoceny pupky a ouška) a pravděpodobně dva nové tvary, pohárovitý a hrncovitý. Keramika byla kresebně i fotograficky zdokumentována, přičemž nové typy plastické výzdoby byly vyhodnoceny samostatně. V souboru se vyskytlo rovněž několik zlomků v podobě starších či mladších intruzí.

Nálezový celek obsahoval také soubor broušené industrie, k níž byla rovněž pořízena kresebná a fotografická dokumentace, a dále zlomky štípané industrie, množství úlomků mazanice a soubor fragmentů kostí. Ty však byly pouze sečteny a zaevidovány v souhrnné nálezové databázi.

Kromě zpracování samotného keramického souboru je součástí práce také charakteristika kultury s vypíchanou keramikou, přehled dosavadního bádání o její problematice, stručný popis sídelních a pohřebních areálů mladšího neolitu a detailnější rozbor V. fáze vypíchané keramiky, včetně popisu širšího území střední Evropy ve stejném časovém horizontu, se zaměřením na oblasti s výskytem závěrečné fáze vypíchané keramiky. Pozornost je věnovaná v menší míře také kultuře lengyelské, která po keramice vypíchané následuje a v jejímž mladším a pozdním stupni ji silně ovlivňuje.

Klíčová slova: střední Čechy – Praha-Stodůlky „Nové Butovice“ – mladší neolit – pozdní vypíchaná keramika – lengyelská kultura

Abstract:

This BA thesis is focused on a set of late-neolithic stroked pottery objects from the 5th cultural phase discovered in Praha Stodůlky („Nové Butovice“). On the basis of a comparison between the vessels and relief decorations with a set of 5th phase stroked pottery from the Bylany site (district Kutná Hora) we analyzed the pottery material and made an overall assessment of the set. The analysis proved the origin of the set to be in this late and final stage of the stroked pottery period and excluded its original classification as a specimen of the Lengyel culture. Further, we ascertained 15 new types of relief decoration (the focus was on vessel bellies and handles) a likely two new shapes, beaker-shaped and pot-shaped. The pottery was documented in drawing as well as in photographs, whereby new types of relief decoration were assessed separately. In the set there were also several fragments in the form of earlier or later intrusions.

The findings as a whole also included polished industries, which were then documented in drawing and in photographs, as well as fragments of chipped industries, many fragments of daub and a set of bone fragments. All these were, however, merely counted and catalogued in the summarizing database of findings.

Besides the pottery set analysis itself, the thesis also includes a characteristic of the stroked pottery culture, an overview of its research to date, a brief description of the settlement areas and burial grounds of the late Neolithic and a detailed analysis of the 5th phase of the stroked pottery period, including the description of a wider territory of central Europe within the same time frame, focusing on areas where the final phase stroked pottery occurs. The Lengyel culture, although rather secondarily, is discussed as well, as the period following and in the late phases strongly influencing the stroked pottery period.

Keywords: central Bohemia, Praha-Stodůlky “Nové Butovice”, late Neolithic, late stroked pottery, Lengyel culture

Obsah

1. Úvod a záměr práce	8
2. Lokalita Praha-Stodůlky „Nové Butovice“	10
2.1. Lokalizace naleziště	10
2.2. Přírodní podmínky na lokalitě.....	10
2.2.1 Geomorfologická situace na lokalitě	10
2.2.2 Geologická situace na lokalitě.....	10
2.2.3 Půdní podmínky lokality	11
2.2.4 Hydrologická situace na lokalitě	11
2.2.5 Podnebí lokality.....	11
2.3. Historie výzkumu lokality.....	12
3. Objekt č. 16	14
3.1. Popis nálezové situace.....	14
4. Analýza a vyhodnocení nálezů	15
4.1 Keramika	15
4.2. Mazanice	25
4.3. Broušená industrie.....	25
4.4. Štípaná industrie.....	25
4.5. Kostí	25
5. Kultura s vypíchanou keramikou v Čechách.....	26
5.1. Chronologie keramiky kultury s vypíchanou keramikou.....	28
5.1.1 Starší stupeň StK	28
5.1.2 Mladší stupeň StK	29
5.2 Historie bádání o StK	31
5.3 Šíření vypíchané keramiky ve střední Evropě	34
5.3.1 Starší stupeň StK	34
5.3.2 Mladší stupeň StK	35
5.4 V. fáze StK.....	36
5.4.1 Charakteristika keramiky V. fáze	36
5.4.2 V. fáze v Čechách – stav poznání.....	38
5.4.3 V. fáze StK ve střední Evropě	41
5.5 Nemovité památky kultury s vypíchanou keramikou	43
5.5.1 Sídliště	43
5.5.2 Pohřebiště	45

5.5.3 Sociokultovní areály	47
6. Lengyelská kultura	48
6.1 Chronologie LgK	48
6.2 Zásah LgK do českého prostředí	50
7. Závěr	53
8. Seznam použité literatury:	55
9. Seznam příloh	60
10. Obrazové přílohy	61

Součástí práce je také souhrnná nálezová databáze, která je přiložena pouze k tištěné verzi jako příloha na CD. Tištěná podoba práce je uložena v Ústavu pro archeologii FF UK.

Seznam použitých zkratk:

OAS MMP	Oddělení archeologických sbírek Muzea Hlavního města Prahy
ZCHÚ	zvláště chráněná území
NPP	národní přírodní památka
ZAV	záchranný archeologický výzkum
LnK	kultura s lineární keramikou
StK	kultura s vypíchanou keramikou
LgK	lengyelská kultura
MMK	moravská malovaná keramika
KE	keramika
BI	broušená industrie
ŠI	štípaná industrie

1. Úvod a záměr práce

Hlavní problém v bádání o závěru neolitického vývoje na našem území představují dvě skutečnosti. V první řadě je to dosud chudý nálezový inventář pozdní, tedy V. fáze vypíchané keramiky (dále StK), která mladší neolit v Čechách uzavírá. Nejucelenější a nejpočetnější soubor keramiky této fáze byl nalezen v Bylanech (okr. Kutná Hora), který jako jediný poskytuje dostatek materiálu potřebného k rozpoznání a tvarové charakterizaci závěrečné fáze vypíchané keramiky. Pátá fáze StK se sice objevuje na mnoha dalších lokalitách, ve většině případů však v množství nedostatečném k sestavení širší tvarové a výzdobné škály.

Další obtíží při studiu pozdního stupně vypíchané keramiky je blízká tvarová příbuznost s keramikou lengyelskou, díky které může a také často dochází k jejich záměně. Lengyelské vlivy, které do českého pozdně neolitického prostředí pronikly prostřednictvím moravské malované keramiky (dále MMK), jsou na pozdní vypíchané keramice často natolik silné, že jejich odlišení může být značně komplikované. Toto rozlišování je však důležité, neboť V. fáze představuje zcela samostatný vývojový stupeň vypíchané keramiky, od pozdně lengyelské keramiky horizontů Horní Cetno a Praha-Střešovice tvarově i výzdobně odlišný.

V neposlední řadě situaci ztěžuje rozpoznání závěrečné fáze StK také nejcharakterističtější projev pozdní vypíchané keramiky, a to téměř úplná ztráta typické výzdoby vpichy. Vhloubené zdobení se vyskytuje pouze ve formě nehtových vrypů, důlků na okraji, či vodorovných rýh, někdy také kolků, plastická výzdoba je zastoupena pupky, provrtanými pupky a oušky. V porovnání s bohatě zdobenými staršími fázemi vypíchané keramiky je však její nezdobnost zcela markantní. V případě uložení takové keramiky v nedostatečném nálezovém kontextu, neposkytujícím další vodítka k jejímu určení, může být tato V. fáze charakterizována jako „zemědělský pravěk“ a do pozdně neolitického inventáře se neodstane.

Soubor keramiky z lokality Prahy-Stodůlek „Nových Butovic“, který v rámci své bakalářské práce zpracovávám, by mohl nepočetnou nálezovou základnu V. fáze značně obohatit.

Těžištěm mé práce je tedy vytvoření morfologické databáze střepů, v níž budu sledovat především střepy typické a jejich plastickou, či vhloubenou výzdobu a tu dále porovnávat s bylanským souborem. Vzhledem k tomu, že keramika byla prvně označena jako lengyelská, doufám, že toto srovnání přinese potvrzení o její příslušnosti k pozdněneolitické V. fázi StK.

Na základě porovnávání plastické výzdoby s typologií M. Zápotocké (Zápotocká 1978) buď pouze potvrdím výskyt typických pozdně vypíchaných pupků a oušek, nebo vyčlením nové typy, které se prozatím v její typologii nevyskytly. Dále provedu kresebnou i fotografickou dokumentaci typické keramiky.

Otázka, které se v práci dotknu pouze velmi lehce, je struktura sídlišť pozdního stupně kultury s vypíchanou keramikou. K její rekonstrukci bohužel neposkytuje vodítko mnoho lokalit, s výjimkou Března u Loun, na níž byly jako na jediné zachyceny trapézovité domy bez pochyby náležící V. fázi StK (Pleinerová 1984). Vzhledem k tomu, že keramika z Nových Butovic byla nalezena v hliníku a na ploše představovala jediný objekt s touto výplní, zřejmě ani ona nepřinese v tomto ohledu bližší zjištění.

2. Lokalita Praha-Stodůlky „Nové Butovice“

2.1. Lokalizace naleziště

Zkoumaná lokalita leží v městské části Praze 5, Praha-Stodůlky. Podnět k provedení ZAV představovala výstavba obytného souboru Nové Butovice (Fridrichová 1987, 170) v rámci pokračujícího rozšiřování zástavby Prahy-Jihozápadního města. Plocha výzkumu se nacházela v místě mezi ulicemi V Hůrkách a Suchý vršek, severně od ulice Jeremiášova (OAS MMP), č. kat. 1286 a 1288-1293 (Fridrichová 1987, 170), č. parc. 2860/76 (*ikatastr.cz*) (Klad listů ZM 10, ID: 12350, 12-24-21, podíl 1, 161 mm od západní sekční čáry, 28 mm od jižní sekční čáry).

Lokalita se nachází v nadmořské výšce 315 m.n.m.

2.2. Přírodní podmínky na lokalitě

2.2.1 Geomorfologická situace na lokalitě

Městská část Praha-Stodůlky leží v menší geomorfologické jednotce **Třebotovské plošiny**, která je společně s Pražskou kotlinou, Úvalskou pošinou a Uhříněvskou plošinou součástí podcelku **Říčanské plošiny** (Geoportal.cuzk.cz). Ta dále náleží pod větší celek **Pražské plošiny**, která se řadí pod Brdskou podsoustavu (Bína – Demek 2012, 198).

Třebotovská plošina je tvořena převážně zarovnanými povrchy, pouze s občasnými sukly a strukturními hřbety. Důležitým geomorfologickým prvkem oblasti je Prokopské údolí, vzniklé na vápencovém podloží (Bína – Demek 2012, 200).

2.2.2 Geologická situace na lokalitě

Území Prahy 5 se rozkládá v geologické oblasti bohemia (jinak středočeské, popř. teplesko-barrandienské oblasti), jejíž součástí je Barrandien (Bína – Demek 2012, 197-198). Je tvořeno z velké části zpevněnými sedimenty-pískovci, prachovci a jílovitými břidlicemi na

severu a nezpevněnými deluvioeolickými sedimenty na jihu. Na rozhraní těchto dvou jednotek se nachází zpevněné sedimenty zastoupené černošedými jílovitými břidlicemi a nezpevněné sedimenty složené z nivních sedimentů (mapy.geology.cz).

Podloží Říčanské plošiny je **barrandienské**, tvořené droby, pískovci, prachovci, břidlicemi a vápencem, **křídové**, složené ze slínovců, jílovců a pískovců a **kvartérní**, složené ze spraše a sprašových hlín, štěrku a písků (Bína – Demek 2012, 200). Na území Třebotovské plošiny stojí za zmínku dvě významná geologická území (konkr. ZCHÚ) a to NPP Barrandovské skály a NPP Dalejský profil (Bína – Demek 2012, 200).

2.2.3 Půdní podmínky lokality

Na území Prahy se setkávají půdy hnědozemní a hnědé půdy se surovými půdami (mapová příloha k: Tomášek 2007). Z hlediska půdní zrnitosti se vyskytují půdy převážně jílovitohlinité, půdotvorné substráty jsou tvořeny zvětralinami hornin staršího paleozoika (vápence, břidlice, droby, fylity, pískovce, slepence, křemence, diabasy) a zvětralinami hornin staršího mezozoika (flyšová oblast): pískovce (Tomášek 2007).

2.2.4 Hydrologická situace na lokalitě

Důležitou hydrologickou osu v oblasti představuje **Prokopský potok** o délce 4,3 km, velikost povodí 8, 78 km². Větší část toku protéká novou zástavbou stodůleckého sídliště a ve svém závěrečném úseku Prokopským údolím (portalzp.praha.eu).

Západně od plochy výzkumu se v současnosti nachází Prokopský a Nepomucký rybník, jimiž Prokopský potok protéká, jižně od lokality se nachází retenční nádrž Asuán.

2.2.5 Podnebí lokality

Sledovaná oblast patří k nejteplejším oblastem České republiky, průměrná roční teplota vzduchu se pohybuje kolem 9 °C (Tolasz 2007, 24-25), z hlediska ročního průměrného úhrnu srážek jde o sušší oblast se spadem kolem 500 mm/m² ročně (Tolasz 2007, 68-69).

2.3. Historie výzkumu lokality

Z důvodu získání širšího přehledu jsem se zaměřila nejen na oblast nynějšího sídliště Nových Butovic, ale také na jeho přilehlé okolí, které zahrnuje další obytné komplexy vzniklé v rámci výstavby Jihozápadního města - dnes Praha 13 (praha13.cz) a také na prostor starých Stodůlek. Nové Butovice zčásti spadají pod katastrální území Jinonic, které je vzhledem k četnosti archeologických nálezů třeba také zmínit.

Jihozápadní oblast Prahy je archeologicky poměrně dobře postihnutá, neboť pozornost k této oblasti směřovali archeologové již od přelomu 19. a 20. století¹. V těchto případech se jednalo převážně o náhodné nálezy objevené, či zachráněné při zemních pracích (například nález bronzového liptovského meče s litou rukojetí, nalezeném na neznámé poloze katastru obce Stodůlky, který je v současné době ztracen - Smejtek 2005, 579), nebo záchrana tří hrobů z přelomu starší a střední doby hradištní v místě bývalé Šafránkovy cihelny v poloze Na Vidouli z roku 1931 - Turek 1950, 67).

Po 2. světové válce působil v oblasti hlavně archeolog Muzea Hlavního města Prahy Norbert Mašek (Petriščáková 2011, 16), který se zabýval například výzkumem butovického hradiště (Mašek 1971).

Zásadní význam pro výzkum Prahy-Stodůlek měla výstavba nového Jihozápadního města zahájená v roce 1976, v jejímž důsledku bylo postupně vedeno množství záchranných archeologických výzkumů, většinou pod vedením Muzea hlavního města Prahy. V případě Jinonic představovala takovýto větší zásah výstavba metra linky B.

V roce 1978 zahájilo Muzeum hlavního města Prahy záchranné práce v rámci výstavby prvního obytného souboru Stodůlky (Havel – Kovářík 1985, 77). V prostoru jihozápadního okraje Stodůlek bylo odkryto rozsáhlé sídliště knovízské kultury (Fridrichová 1981, 183), dále byly vytipovány další dvě lokality mimořádného významu: prostor stodůleckého zahradnictví („Holmanovo zahradnictví, srv. Havel – Kovářík 1985, 78) a prostor na severním okraji Malé Ohrady s nálezy mohylové a knovízské kultury (Fridrichová 1981, 183). Lokalita „Holmanova zahradnictví“ byla již v minulosti archeologicky zkoumána (např. nález laténsko-římských železářských pecí – J. Fridrich 1964), na tyto výzkumy navázal rozsáhlý ZAV v roce 1984, který odhalil více než 150 sídlištních objektů převážně bylanské kultury a téměř 90 hrobů datovaných do kultury únětické, nálevkovitých pohárů a střední doby laténské (Havel – Kovářík 1985, 78).

¹ Při psaní souhrnu historie výzkumu lokality jsem především vycházela z publikace Praveká Praha (Lutovský – Smejtek a kol. 2005), jejíž dílčí hesla mě dále navedla na původní zdroje informací.

Tříletý výzkum v oblasti Malé Ohrady, započatý roku 1979, přinesl objev 500 sídlištních objektů a 52 hrobů hlavně kultury knovízské a nálevkovitých pohárů, v menším množství byla zachycena také kultura únětická, bylanská, římská a nálezy ze starší doby hradištní (Havel – Kovářík 1985, 77).

Výsledky ZAV, prováděného v letech 1979-1980 v prostoru výstavby dnešního sídliště Lužiny, přinesly odkrytí 44 kostrových hrobů a bohatých souborů keramiky ze starší únětické kultury (Smejtek 2005, 451) a 4 hrobů kultury se šňůrovou keramikou, které byly součástí většího pohřebního komplexu na lokalitě Jinonice (Turek 2005, 337). Tento komplex je největším pohřebištěm šňůrové keramiky v Praze (Turek 2005, 331).

Rok 1985 přinesl objev bohatého únětického pohřebiště v Nových Butovicích (Fridrichová – Fridrich – Havel – Kovářík 1995, 172). Bylo zachyceno téměř 30 hrobů s hojným výskytem bronzových vlasových ozdob, náhrdelníků z bronzových a jantarových perel a bronzových jehlic a náramků. V 6 hrobech byly uloženy bronzové trojúhelníkové dýky a v hrobě č. 32 byly nalezeny čtyři kličkovité záušnice z 23 karátového zlata – v tomto případě jde o nejstarší pravěké zlato z území Prahy (Fridrichová – Fridrich – Havel – Kovářík 1995, 172).

V roce 2005 proběhly na území Prahy-Stodůlek čtyři terénní akce, a to výzkumy na ploše obytného souboru Nové Kolonie, (v rámci kterého byly zjištěny objekty kultury bylanské, laténské a římské (Gál 2008, 217), na ploše osady Velká Ohrada (Nechvíle 2008, 217) a v ulici Kovářova (Švácha 2008, 218).

V současné době provádí výzkumy na území Prahy 5 kromě Muzea Hlavního města Prahy zejména Labrys o. p. s. (Petriščíková 2011, 16).

3. Objekt č. 16

3.1. Popis nálezové situace

Objekt č. 16, označený jako hliník, se nacházel na ploše P16. Kromě zkoumaného hliníku, který byl původně vyhodnocen jako pozdně lengyelský objekt (Fridrichová 1987, 170), bylo na ploše zachyceno také pohřebiště šňůrové a únětické kultury, dále blíže nedatované pravěké sídlištní objekty, slovanský kostrový hrob a pohřebiště bylanské kultury, rozkládající se na ploše přes 1 ha. Z něj bylo prozkoumáno 14 hrobů (2 kostrové, 2 žárové, 4 popelnicové a 6 jámových žárových). Toto pohřebiště bylo situováno mezi dvěma bylanskými sídlišti (lokality Praha 5 - Jinonice, zahradnictví a Praha-Řeporyje, Malá Ohrada). Z plochy byl sesbíráán také soubor středopaleolitické industrie (Fridrichová 1987, 170).

Nálezy se sestávaly ze zlomků keramiky, mazanice, úlomků kostí a souborů štípané (ŠI) i broušené industrie (BI). Hliník s rozměry 17 × 9 m byl rozdělen na 4 sekce A, B, C, D, při popisu se nicméně pracovalo s označováním sektorů na SZ, SV, JZ, JV a průkopy S-J, V-Z a S-V.

V současné době je materiál uložen v depozitáři Muzea Hlavního města Prahy.

sekce	počet zlomků
SZ	404
SV	150
JZ	53
JZ (horní vrstva)	12
JV	177
JV (dno)	7
JV (začištění dna)	46
průkop S-J	76
průkop V-Z	38
průkop S-V (?)	97
kumulace nádob	151
kumulace nádob na povrchu	43
nálezy mimo sekce	385

Tab. 1 Počet keramických zlomků v jednotlivých sekcích hliníku

4. Analýza a vyhodnocení nálezů

4.1 Keramika

Zkratky použité při popisu keramiky:

O – okraj

D – dno

T – tělo

V – výduť

Pd – podstava (v tomto případě nožka)

TD – tělo až dno

OD – okraj až dno

OH – okraj a hrdlo

OT – okraj s tělem

OV – okraj až výduť

Ph, V – podhrdlí a výduť

Ph, V, S – podhrdlí, výduť a spodek

O, Ph, V, S – okraj, podhrdlí, výduť a spodek

O, Ph, V – okraj, podhrdlí a výduť

H, Ph, V – hrdlo, podhrdlí a výduť

Celkový počet keramických zlomků vyplňujících hliník dosahoval 1662 kusů. Z tohoto množství pouze 23,6 % zlomků bylo typických (celkem 393 zl.), atypické střepy bez možnosti určení části nádoby, a bez plastické či vhloubené výzdoby tvoří převážnou část souboru (celkem 1269 zl.), dohromady 76,4 %. Toto procentuální složení plně odpovídá charakteru převážně nezdobené keramiky V. fáze.

	celkem	typické	atypické
počet zlomků	1662	393	1269
%	100,0	23,6	76,4

Tab. 2 Množství keramických zlomků v hliníku

Fragmentárnost zlomků

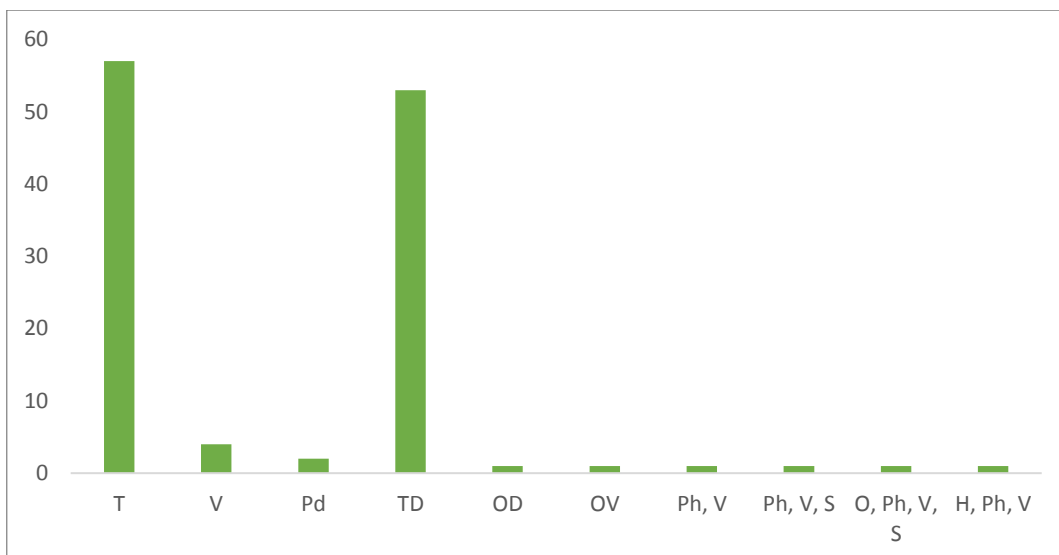
Ač je míra zachování jednotlivých nádob v souboru nízká a jejich zlomkovitost vysoká, jednotlivé střepy se naopak vyznačují relativní celistvostí. V poměru k jejich celkovému množství je počet splených zlomků malý (49 zl.) a tvoří pouze 2,9 % keramického souboru.

Typické zlomky

Jako typické zlomky jsem označila takové, které bylo možno identifikovat jako konkrétní část nádoby, nebo takové, které byly zdobené plastickou či vhloubenou výzdobou. U typických střepů jsem pozorovala také míru zachování zlomku, z čehož mi vyšlo následující zastoupení:

T	57 zl.
V	4 zl.
Pd	2 zl.
TD	53 zl.
OD	1 zl.
OV	1 zl.
Ph, V	1 zl.
Ph, V, S	1 zl.
O, Ph, V, S	1 zl.
O, Ph, V	1 zl.
H, Ph, V	1 zl.

Okraje (zařazené pod kategorie zachování zlomků O, OH a OT) a dna jsem vyhodnocovala samostatně, a to z důvodu možnosti jemnějšího členění na další kategorie. Zachování všech atypických zlomků jsem pro jejich bližší neurčitelnost zařadila do kategorie T.

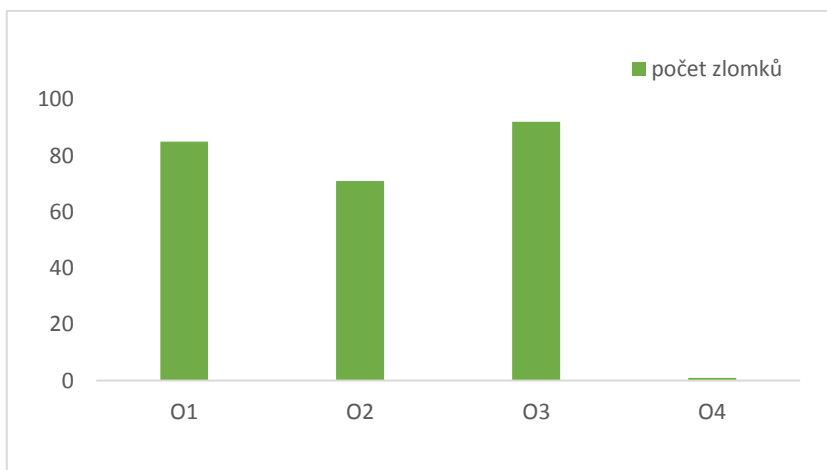
Graf 1 Zachování keramických zlozku

Z výše uvedeného grafu vyplývá nejsilnější zastoupení zachování střepe jako tel nádoby, dále pak tel se dnem. Fragmenty zlozku s hrdlem, podhrdlím, výdutí a spodku byly zachovány pouze v jednotlivých případech.

Okraje, dna

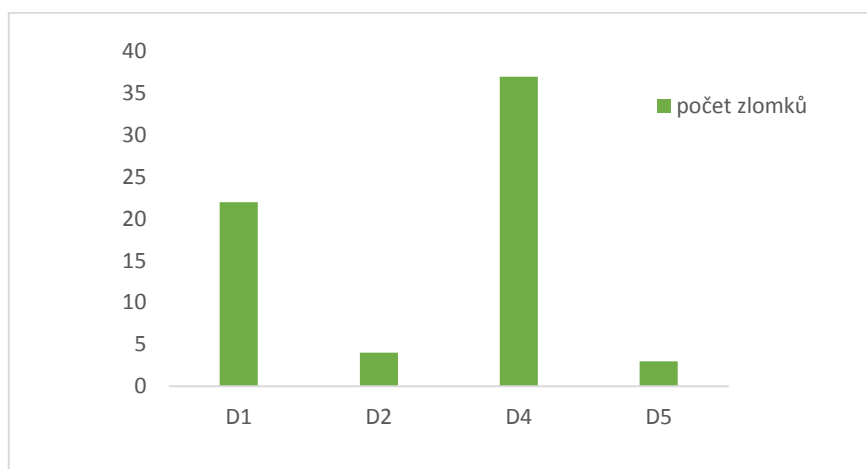
Z celkového množství 1662 zlozku byly okraje zastoupeny 15 % (celkem 249 zl.) a dna 4 % (celkem 67). Při určování jejich typů jsem vycházela z typologie J. Kalfersta a M. Zápotockého (Kalferst – Zápotocký 1991, 398).

Nejčastěji zastoupené jsou v souboru okraje typu O3 a to 36,9 % (92 zl.) a O1 34,1 % (85 zl.), hojně se vyskytuje také okraj O2 představující 28,5 % (71 zl.) ze souboru. O4 se objevil pouze u jednoho zlozku.

Graf 2 Typové zastoupení okrajů

V případě den se nejčastěji vyskytovala dna typu D4 - 55,2 % (37 zl.) a D1 - 32,8 % (22 zl.). D2 bylo zastoupeno pouze čtyřmi a D5 třemi zlomky.

Graf 3 Typové zastoupení den

Z celkového počtu okrajů a den pouze 3 zlomky nebylo možno spolehlivě zařadit.

Typy nádob

Vzhledem k atypičnosti zlomků bylo možnost určit tvar nádoby pouze u malého množství střepů.

Z celého souboru jsem dle míry zachování, nebo dle sklonu okraje určila původní tvar nádoby pouze ve 27 případech, z toho jen u čtyř byl u nádoby zachován okraj, podhrdlí i výduť. Při klasifikaci jsem vycházela z tabulky M. Zápotocké (Zápotocká 1998, 175).

Zastoupení jednotlivých tvarů v souboru je pro přehlednost uvedeno v následující tabulce:

Typ nádoby	Počet
hrncovitý tvar	4
mísa*	4
konická mísa	3
pohár	16

Tab. 3 Zastoupení typů nádob v souboru

*bez možnosti bližšího určení

Slovní popis keramiky

hrncovitý tvar: (příp. *hrnec*), základní tvar bez výrazné charakteristiky, jedno- až dvojdílný. Nevýrazně profilovaný s horní nebo střední výdutí, bez ucha, pouze s oušky či výčnělky (Sklenář 1998, 21).

V souboru jsou zastoupeny hrnce s esovitým profilem, nebo také ostřejší profilací, což jsou tvary pro V. fázi typické (Zápotocká 1970, 9).

mísa: široká a nízká nádoba, jedno- až trojdílná, s širokým ústím. Stěny jsou široce rozevřené, okraj může být zatažený (Sklenář 1998, 25). V souboru se objevují mísy jednodílné konické bez výdutě a pravděpodobně s plochým dnem (Steklá 1959, 236) i mísy s oblou profilací (mísy polokulovité: Pavlů – Zápotocká 2007, 44).

pohár: nádoba štíhlejšího těla, s plynulým profilem a jednoduchým okrajem, bez funkčního ucha (Sklenář 1998, 29). Poháry zastoupené v souboru mají víceméně rovná hrdla, případně s mírně vyhnutým jednoduchým okrajem, objevují se také poháry s lomenou výdutí.

Vzhledem ke zlomkovitosti materiálu a nízkému stupni zachování nádoby nebylo u pohárů možno blíže určit jeho typ – M. Zápotocká nicméně rozlišuje v páté fázi typické poháry typu A 1-3, B a C (podrobný popis uveden níže v oddílu 5.4.1. *Charakteristika keramiky V. fáze*).

Na základě srovnání s nálezy z Bylan (Zápotocká 1969) lze konstatovat, že tvary v butovickém souboru svou skladbou téměř bez výjimky odpovídají náplni V. fáze StK. Příslušnost k tvarům pozdní vypíchané keramiky je zjevná vůdčím zastoupením *pohárů*, což je pro V. fázi StK typické, stejně tak výskyt *konických misek* a *hrncovitých* (tedy zásobnicových) tvarů (Zápotocká 1970, 9).

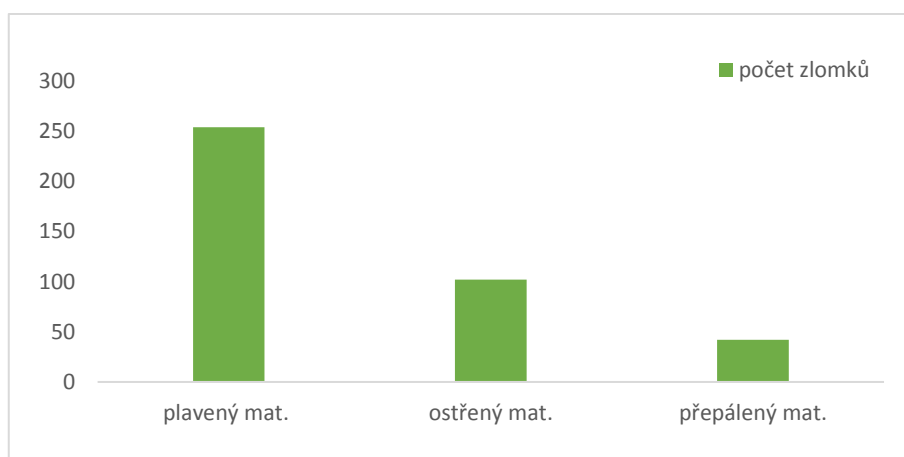
Tvarům, které se s touto fází neshodují, se budu blíže věnovat níže v samostatném oddíle Intruze.

Material

Charakter keramického materiálu jsem určovala pouze u zlomků typických. Rozlišovala jsem kategorie *plavený* a *ostřený*. V případě narušeného keramického povrchu jsem zlomky zařadila do kategorie (pravděpodobně) *přepálený*, a to na základě jejich lehkosti a vysoké pórovitosti.

O něco početněji je zastoupena keramika z plaveného materiálu a to 49,2 % (254 zl.), ostřené střepy jsou v souboru v relativně těsné menšině – 42,2 % (102 zl.). 10,6 % (42 zl.) tvoří přepálené, či jinak povrchově poškozené zlomky, u nichž určení povahy materiálu nebylo možné.

V tomto případě se butovický soubor lehce vymyká povaze keramického těsta V. fáze, pro kterou je typické spíše zhrubnutí materiálu a častější výskyt ostřiva, jak vyplývá z dosud publikovaného materiálu.

Graf 4 Zastoupení typu keramického materiálu

Výzdoba

Z celého souboru bylo pouze 8,3 % zlomků (celkem 138 zl.) zdobených plastickou, nebo vhloubenou výzdobou. V jednom případě se na střepu vyskytly stopy malování červenou barvou na vnějším i vnitřním povrchu (více v oddílu Intruze).

Toto nízké procento zdobnosti zcela odpovídá charakteru páté fáze, pro kterou je úbytek výzdoby vpichy naprosto určující. Ta nemizí zcela, ale objevuje se jen ve značně omezeném množství. Kromě občasných vpichů se z vhloubené výzdoby vyskytuje také zdobení rytými liniemi, brázdami a kolky a důlky na hraně okraje (Zápotocká 1970, 9). Výdutě misek a pohárů bývají přesekávané, či zdobené vrypy nebo důlky (Pavlů – Zápotocká 2007, 44). Všechny zmíněné způsoby výzdoby jsou v tomto souboru keramiky zastoupeny (Tab. č. 4).

S pátou fází se shoduje keramika také v plastické výzdobě. Ta je zastoupena nejvíce pupky, ale také oušky (Pavlů – Zápotocká 2007, 44), která bývají horizontálně nebo vertikálně vrtaná (Zápotocká 1970, 9). Poprvé se také objevují dvě protilehlá, vodorovně vrtaná ouška na hrdle (Pavlů – Zápotocká 2007, 44).

Při klasifikaci výčnělků (pupků a oušek) jsem vycházela z typové tabulky M. Zápotocké (Pavlů – Zápotocká 1978, 197-198). V případě, že se ouško či pupek v mém souboru neshodoval s typem uvedeným v tabulce, přiřadila jsem mu vlastní kód určený na základě nejbližší příbuznosti s již existujícím typem. Jestliže vykazoval jak znaky typu M. Zápotocké, tak znaky nové, označila jsem ho kódem jako přechodný typ. Dva pupky a jedno ouško nebylo možno kvůli stavu jejich zachování spolehlivě zařadit.

Nové pupky a ouška jsem kresebně a fotograficky zdokumentovala a pro porovnání s již existujícími typy jsem kresby zařadila do tabulky, kterou uvádím v příloze (příloha 3, tab. č. 7, 8).

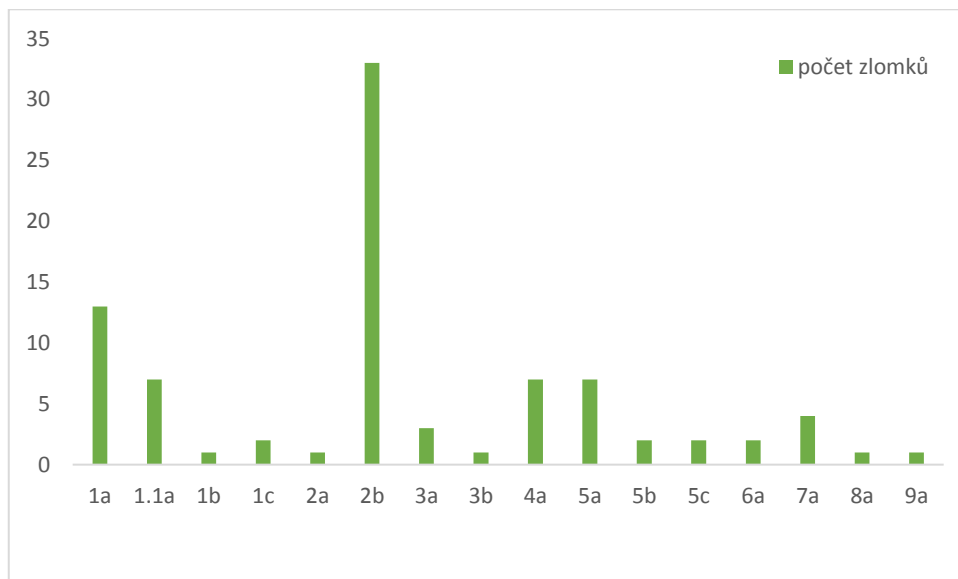
Vhloubená výzdoba

Kódový popis vhloubené výzdoby

<i>nehtové vrypy</i>	1a
<i>oválné vrypy</i>	1b
<i>okrouhlý vryp</i>	1c
<i>důlky na těle</i>	2a
<i>důlky na hraně okraje</i>	2b
<i>obdélné vpichy</i>	3a
<i>řada tří drobných okrouhlých vpichů</i>	3b
<i>kruhové kolky ve tvaru trojúhelníku a věčkového pásu</i>	4a
<i>klikatka na vnitřní straně</i>	5a
<i>vodorovné rýhy</i>	5b
<i>vodorovný pás svislých rýžek</i>	5c
<i>hřebenování</i>	6a

Typ vhloubené výzdoby	1a	1b	1c	2a	2b	3a	3b	4a	5a	5b	5c	6a
Počet zlomků	20	1	2	1	33	3	1	7	7	2	2	2

Tab. 4 Početní zastoupení typů vhloubené výzdoby

Graf 5 Zastoupení typů vhloubené výzdoby

Plastická výzdoba

Pupky

kód M. Zápotocká	počet zlomků	kód nový	počet zlomků
1.1	4	1.10a	2
1.2	3	1.10b	2
1.3	1	1.11	1
1.4	5	2.10	2
1.5	4	2.12	1
1.7	2	2.8a	1
1.8	1	2.8b	1
2.4	1	2.8c	1
3.4	1	3.10a	1
3.8	2	3.10b	1
4.1	2	4.7a	1
4.2 / 4.3	2	4.7b	1
4.3	2		
Celkem	29	Celkem	16

Tab. 5 Početní zastoupení typů pupků

Ouška

kód M. Zápotocká	počet zlomků	kód nový	počet zlomků
011	1	020	1
012	3	030	2
017	1	0010	1
022	1		
Celkem	6	Celkem	4

Tab. 6 Početní zastoupení typů oušek

Technické úpravy a doklady způsobu výroby nádob

U pěti zlomků se vyskytly povrchové úpravy, které nebylo možno zařadit do vhloubené ani plastické výzdoby, ale jedná se s největší pravděpodobností o doklady výroby keramiky. U 4 střepů se objevil vyvrtaný otvor a v jednom případě několik poloobloučků v řadě, přičemž jde zřejmě o otisk podložky, na níž byla vyráběná keramika umístěna.

Další povrchová úprava keramiky

Mimo kategorie vhloubené či plastické výzdoby a doklad výroby keramiky se řadí zlomek se stopami červené malby vně i uvnitř.

Intruze

V souboru se vyskytlo také několik keramických zlomků, které do V. fáze StK nebylo možné zařadit, ať už tvarově či výzdobně.

Jeden fragment poháru (příloha 3, tab. 9, kr. 2 / příloha 5, obr. 6) jsem po konzultaci s PhDr. Dobešem, PhD. identifikovala jako pohár náležící kultuře nálevkovitých pohárů a fragment hrncovitého tvaru (příloha 3, tab.9, kr. 11) tvarově odpovídá mladší skupině Praha – Střešovice (srv. Zápotocká 1969, Taf. XVII), ačkoliv není vyloučeno, že se může jednat o nový tvar pozdní StK. Také jeden pohárek je pravděpodobně možné zařadit jako nový pohárovitý tvar V. fáze (příloha 3, tab. 14, kr. 60 / příloha 5, obr. 9).

Do výzdoby neodpovídající páté fázi StK se řadí červené malování vně i uvnitř povrchu střepu. Na základě konzultace s Mgr. M. Kostkou a PhDr. M. Dobešem PhD. se zřejmě jedná o intruzi bylanské kultury. Tento závěr je logický také vzhledem k přítomnosti bylanského pohřebiště na stejné ploše, odkud se mohl zlomek keramiky postdepozičními procesy do hliníku snadno dostat.

Dále se v souboru vyskytly dva střepy s výzdobou hřebenováním, které jsem po konzultaci s PhDr. M. Dobešem PhD. identifikovala jako intruzi štítarské kultury. Zlomek s třemi řadami drobných okrouhlých vpichů (příloha 5, obr. 15) náleží pravděpodobně staršímu stupni StK.

4.2. Mazanice

Kromě keramických zlomků bylo v hliníku nalezeno také množství mazanice. Rozlišovala jsem mazanici porézní (162 ks) a deskovitou (133 ks), přičemž mazanice porézní převažovala.

4.3. Broušená industrie

Broušená industrie je v souboru zastoupena celkem 13 zlomky. V 9 případech se jedná o fragmenty sekerek, které tvarově odpovídají typům BI vypíchané keramiky – tedy vysoké a úzké formy, sekerky s kopytovitým břitem a hráněnými boky (Pavlů – Zápotocká 2007, 74). BI jsem kresebně a fotograficky zdokumentovala (příloha 4, tab. 15).

Celkem třikrát se v souboru vyskytl brousek a jednou vývrtek broušeného nástroje (příloha 4, tab. 15, kr. 65).

4.4. Štípaná industrie

Soubor ŠI se sestává z 21 křemencových a sílexových úštěpů.

4.5. Kostí

Butovický soubor obsahoval také celkem 541 kostěných fragmentů zastoupených následovně:

6 kostěných šídel, 1 provrtaná kost označená jako pravděpodobný kostěný závěsek, 1 opracovaná kost a 533 zlomků kostí bez určení. Soubor nebyl podroben antropologické ani osteologické analýze a bližší popis tedy není možný.

V souboru se také vyskytla miniatura pohárovité nádoby (příloha 5, obr. 7) a čtyři fragmenty střepu opracovaného do podoby kolečka, z nichž byla zachovaná vždy polovina. Kompletní soupis mazanice, BI, ŠI a souboru kostěných fragmentů včetně detailního nálezového kontextu uvádím v souhrnné databázi v příloze na CD.

5. Kultura s vypíchanou keramikou v Čechách

Kultura s vypíchanou keramikou (dále StK) představuje mladší fázi neolitické epochy ve střední Evropě. Vzhledem k podobnostem s předchozí neolitickou kulturou s lineární keramikou (dále LnK) ve způsobu hospodaření, ve tvarech keramiky a kamenné industrie a sídelní struktuře se počítá s jejich těsnou příbuzností a následností (Pavlů - Zápotocká 2007, 37). Zřetelné oddělení obou kultur bylo způsobeno náhlou změnou výzdobného stylu keramiky; ornamentace byla dále vytvářena pomocí vpichů na rozdíl od předchozí převažující výzdoby rytými liniemi.

Kultura s lineární keramikou zasahovala ve své nejstarší a klasické fázi do podstatné části Evropy- hranice jejího rozšíření bývají vymezovány na západě severní Francií a Belgií, na severu střední Evropou, středním a severním Polskem a na východě Ukrajinou a Moldávií (Pavlů 2005 297). Na přelomu 6. a 5. tis. př. n. l. se na celém území jejího rozšíření začala objevovat změna výzdobného ornamentu a všechno napovídá tomu, že se jednalo o změnu relativně rychlou – přechod od rytých linií k řadám vpichů byl zřejmě započat a dokončen během jednoho či dvou století (Pavlů – Zápotocká 2007, 37).

S nástupem vypíchané keramiky se začíná opět objevovat pohřbívání zemřelých kremací. Po dlouhou dobu byl žárový ritus považován čistě za inovaci kultury vypíchané a přechod obou kultur byl s touto změnou pohřebního ritu silně spjat. Výzkum birituálního pohřebiště v Kralicích na Hané v roce 2005 nicméně ukázal, že způsob pohřbu spalováním se na našem území objevuje již v kultuře lineární - kralické pohřebiště fungovalo od závěru I. stupně LnK až po počátek stupně šareckého (Šmíd 2013, 7). Doklad žárového pohřbívání v kultuře s LnK je znám pouze z Moravy, v Čechách dosud nejsou doloženy. Dle P. Fojtíka je však pravděpodobnost objevu lineárního žárového pohřebiště velká, vzhledem k vyrovnanému počtu kostrových a žárových pohřebišť kultury StK (Fojtík 2013, 88).

Jak obohacení pohřebních zvyklostí o znovuobjevený pohřební ritus v podobě žaru, tak přechod k výzdobě vpichy a úplné opuštění lineárních motivů nasvědčuje tomu, že těžiště kulturní změny leželo především v rituální a duchovní rovině mladší neolitické společnosti. Doklady násilných střetů a opevňování osad nicméně ukazují, že změny v duchovní sféře se mohly přenést také do sféry světské, a to v podobě konfliktů (Pavlů – Zápotocká 2007, 37), kterýžto vývoj je ostatně u všech lidských společností více než častý (srv. Wahl – König 1987).

Jak kultura s lineární, tak s vypíchanou keramikou, patří do širšího neolitického kulturního **okruhu páskových kultur** (něm. *Bandkeramik*), původním názvem okruh

podunajského neolitu, dle staršího označení G. V. Childea *Danubian* (Pavlů – Zápotocká 2007, 11). Tento okruh se vydělil v klasickém období lineární keramiky jako její západní vývojová větev, zatímco větev východní se vyznačovala notovou výzdobou (Pavlů – Zápotocká 2007, 103-104).

Hlavní vývojové skupiny tohoto okruhu vymezila poprvé M. Lichardus-Itten (Lichardus-Itten 1980) podle hlavních evropských toků; dunajskou lineární keramikou, na kterou navázala později keramika lengyelská, polabská lineární keramika, kterou vystřídala keramika vypíchaná a porýnská lineární keramika, na kterou navázaly německé skupiny Hinkelstein – Grossgartach – Rössen (Pavlů – Zápotocká 2007, 104).

Obdobné dělení na dvě vývojové skupiny proběhlo také v závěru vývoje západní větve, tedy okruhu páskových kultur, kdy na jihovýchodě v oblasti kolem Dunaje vzniká lengyelský komplex a západně od řeky Moravy se utváří komplex skupin zdobených vpichy, které se od sebe liší pouze technikou vpichů (tažený, paralelní, střídavý, tremolový, rössenské), motivy a systémem ornamentace (Pavlů-Zápotocká 2007, 104).

Podobně dělí vývoj okruhu páskových kultur také M. Zápotocká (Zápotocká 1998, 13):

Nejstarší etapu (5600-4900 př.n.l.) charakterizuje jako období charakterově jednotné lineární keramiky, která zabírá prostor střední Evropy od Karpatské roviny v Podunají až po Pařížskou pánev.

V následující etapě (5000-4500 př.n.l.) se měly post lineární skupiny rozdělit na dva kulturně odlišné celky, a to na skupinu lengyelského okruhu s rozšířením v Podunají a skupiny s vypíchaným zdobením.

Do poslední etapy (4500-4000 př.n.l.) zahrnuje období pozdních a post- rössenských a pozdních a post- lengyelských kultur, které se od sebe zvláště v západních oblastech silně liší.

5.1. Chronologie keramiky kultury s vypíchanou keramikou

Na našem území je možno vydělit celkem pět vývojových fází vypíchané keramiky, vymezených na základě třídění M. Zápotocké z roku 1959, která vycházela z rozboru keramiky asi z 90 hrobových a jámových nálezových celků (Steklá 1959, 107). Stav materiální základny pro vypracování jednotlivých stupňů a chronologie se od předchozí lineární keramiky liší; zatímco v případě LnK se chronologie opírala převážně o sídlištní nálezy a postrádala dostatek keramického materiálu z hrobových celků, u kultury s vypíchanou keramikou bylo naopak zachyceno množství pohřebišť i jednotlivých hrobů, z jejichž přídavek se při třídění a následné chronologii keramiky zejména vychází (Pavlů – Zápotocká 2007, 34).

Další důležitou součástí chronologicky citlivé materiální základny vypíchané keramiky tvoří **importy**, a to většinou z lengyelského prostředí (kterým se budu podrobněji věnovat v samostatné kapitole věnované lengyelské kultuře), ale také například hrobové celky z Vikletic (okr. Chomutov), na jejichž základě byly zkoumány kontakty s Porýním (Zápotocká 1986, 623).

Možným zdrojem pro stanovení chronologie jsou také obsahy sídlištních jam, se kterými je ovšem nutné přistupovat s vědomím možné kontaminace nesoučasným osídlením, a to zvláště v případě polykulturních lokalit (Pavlů – Zápotocká 2007, 37).

5.1.1 Starší stupeň StK

Vývoj keramiky ve starším stupni přímo navazuje na LnK, přičemž nejvýraznějším prvkem je poměrně rychlý přechod k vypíchané ornamentaci a úplné opuštění ryté lineární výzdoby.

Fáze I, tedy fáze přechodná z lineární keramiky ke keramice vypíchané, se vyznačuje dozníváním prvků typických pro pozdní neboli šárecký stupeň lineární keramiky (hruškovitý tvar nádob s vypichovanou výzdobou: Pavlů – Zápotocká 2007, 34) a počátečním nástupem prvků StK; hruškovitých tvarů, dvojvpichů a kolmými svazky přerušovaných pásek. Pro samotnou I. fázi jsou charakteristické kulovité nádoby s vytaženým ústím, z výzdoby pak řady jednotlivých vpichů, široké pásy (Zápotocká 1970, 6) a střídavé dvojvpichy sestavené do vícenásobně nad sebou uspořádaných krokvic. Velmi typické jsou také šárecké esovitě profilované nádoby s nízkou výdutí. Z plastické výzdoby se objevuje nehtování, okrouhlé a

knoflíkovité pupky (Pavlů – Zápotocká 2007, 37-38). Náplň tohoto stupně je založena na nálezech ze sídliště v Hrbovicích-Chabařovicích (Muška – Zápotocká 2007, 88).

Pro **fázi IIa-IIb**, označovanou jako starší (Zápotocká 1970), či klasickou (Pavlů – Zápotocká 2007), je příznačné doznívání bombových a kulovitých tvarů, mizí také ryté linie a jednotlivé vpichy. Typické jsou hruškovité tvary nádob, vyvíjející se ze šárecké bomby, polokulovité misky a hrubé kulovité nádoby. U všech tvarů se vyskytuje oblé dno (Pavlů – Zápotocká 2007, 40).

Výzdoba je tvořena několikanásobnými dvojpichy v páskách (Zápotocká 1970, 6), a oběžným pásem pod okrajem nádoby, složeném ze tří nebo šesti oběžných, několikanásobně nad sebou uspořádaných krokvic. Plastické ornamenty jsou užívány omezeně, setkáváme se pouze s nehtováním a třemi nebo šesti pupky střídavě umístěnými na výduti. V subfázi IIb se poprvé objevují kotle (Pavlů-Zápotocká 2007, 40).

Ve **fázi III**, tedy fázi střední, se pravidelně vyskytují vysoké hruškovité nádoby, popř. širší až téměř zvoncovitého tvaru, hluboké mísy a zásobní kotlovité tvary. Nadále se udržují oblá dna a okrajový oběžný pás, objevují se také kulovité či oválné pupky, jednoduché oběžné krokvice a ojediněle i krokvice nespojené. V závěru této fáze se na našem území poprvé setkáváme s keramickým importem z lengyelského prostředí (Pavlů – Zápotocká 2007, 40). Jde o malovaný tenkostěnný pohárek lužianské kultury nalezený v hrobě chlapce v Praze-Dejvicích (Zápotocká 1967).

5.1.2 Mladší stupeň StK

V mladším stupni vývoje vypíchané keramiky jsou v celoevropském měřítku patrné výrazné změny. Ty byly zapříčiněny jednak silnou regionalizací jednotlivých oblastí a jednak ovlivněním kulturní náplně vypíchané keramiky zásahem lengyelského okruhu (Pavlů – Zápotocká 2007, 43).

Ve **subfázi IVa** se postupující lengyelský vliv projevil zejména ve větší tvarové bohatosti jemné i hrubé keramiky; na rozdíl od předchozích, tvarově poměrně jednotných a jednoduchých starších stupňů se setkáváme se zcela odlišnými typy nádob. Typické jsou pro něj hruškovité nádoby s vysokým tělem, širokým ústím a předimenzovanými rohatými pupky, mísy, kotlovité hrubé nádoby a pohárovité nádoby, mísy s omfalem, nádoby i mísy na dutých nožkách a také květináčovitě tvary, popř. čtyřhranné nádoby. U všech tvarů se nově objevují plochá dna.

Rozrůzněnost a bohatost se týká také ornamentace, kromě starších jednoduchých krokvic se na nádobách objevují také kosočtvercové, čtvercové, trojúhelníkové a šachovnicové motivy, u profilovaných nádob bývá výzdoba často dělena do horizontálních zón. Z technik vpichů jsou na nádobách užívané vpichy tremolové i rössenské, také malé až velké vícenásobné dvojvpichy (Pavlů – Zápotocká 2007, 43).

Tvarová náplň následující **subfáze IVb** se příliš nemění, nepatrné změny jsou pozorovatelné pouze v případě ostřejší profilace a převažováním pohárovitých tvarů (Pavlů – Zápotocká 2007, 44), mizí hruškovité nádoby s rohatými výčnělky (Zápotocká 1970, 8).

Typické je nápadné ubývání bohaté a složité ornamentace a výskyt hrubých a plastických výzdobných prvků. (Zápotocká 1970, 8). Objevuje se méně vícenásobných vpichů, častější jsou hluboké rössenské vpichy a mřížkování. Oproti předchozím fázím nicméně výzdoby markantně ubývá (Pavlů – Zápotocká 2007, 44).

Ve **fázi V.** vyústily nezdobné tendence fáze předchozí a typická výzdoba vpichy téměř úplně mizí. Rozboru tvarosloví a výzdobných prvků V. fáze se budu podrobněji věnovat v samostatné kapitole.

5.2 Historie bádání o StK

Jakožto samostatná vývojová epocha byl v Čechách neolit uznán již na konci 19. století, když se prosadil proti konceptu „pokolení skrčených koster“ **J. L. Píče** (Píč 1899, 66-67). Snahy o periodizaci neolitu se zpočátku soustředily na jeho rozčlenění na starší a mladší epochu, a to na základě keramiky. S dělením neolitu na tři stupně se setkáváme již v Rukověti české archeologie, kde jej **K. Buchtela** a **L. Niederle** dělí na *starší čistý* a *mladší čistý neolit* a jako třetí stupeň vyčleňují tzv. *dobu přechodní*. Tu označují za koncový neolit (Buchtela – Niederle 1910, 18), přičemž v mladším stupni neolitu zmiňují nástup nového typu keramiky, a to keramiky *píchané* (Buchtela – Niederle 20).

J. A. Jíra pak položil svým rozčleněním neolitu na dva stupně volutové, stupeň přechodný a čistě vypíchaný (Pravěk 1910, 3) základy současné chronologie vypíchané keramiky, která na tomto dělení dosud (s mnoha obměnami) staví (Steklá 1959, 212).

Existence samotné kultury s vypíchanou keramikou byla známa již od konce 19. století, kdy byla rozpoznána jako součást podunajského kulturního okruhu (Šnajdr 1891). Díky bohatému množství neolitického materiálu z území Čech i Moravy byla českými badateli relativně brzy rozeznána správná chronologická posloupnost lineární a vypíchané keramiky. Naopak v Německu byla až do 30. let přijímána teorie o jejich opačném řazení; vycházela z předpokladu, že keramika vypíchaná se vyvinula z hinkelsteinského typu (Zápotočká 1970, 1), která byla řazena na úplný počátek neolitického vývoje (Pavlů – Zápotočká 2007, 10) a kultuře lineární tak předcházela.

Jakmile byla vyřešena otázka základní periodizace, začali se během první poloviny 20. století věnovat čeští badatelé podrobnému třídění obou neolitických kultur a otázce jejich původu a příbuznosti.

Poprvé provedl samostatné třídění kultury s vypíchanou keramikou **A. Stocký** v první české specializované monografii *Pravěk země české I, Věk kamenný* (Stocký 1926) a to na stupeň starší a mladší (Steklá 1959, 212).

V chronologickém třídění pokračovala ve třicátých letech **L. Horáková-Jansová**. V roce 1931 zkoumala první žárové pohřebiště vypíchané keramiky v Praze-Bubenči (Zápotočká 1998, 113) a na základě bubenečského materiálu vydělila nejstarší stupeň StK, který chronologicky zařadila ještě před Stockého starší stupeň a na základě srovnání s vypíchanou keramikou z Moravy otevřela možnost vymezení ještě stupně středního (Steklá 1959, 212).

Do tří vývojových stupňů rozdělil vypíchanou keramiku v Čechách **J. Böhm** (Böhm 1941, 131) a s tímto tříděním se ztotožnil také **J. Filip** (Filip 1948, 130-131)

Dvoustupňové třídění vypíchané keramiky L. Horákové-Jansové z 30. let rozšířila v roce 1959 **M. Zápotocká** rozdělením na pět vývojových stupňů (Steklá 1959). Z tohoto dělení vycházím také ve své práci. V této nové chronologii se opírala Zápotocká o rozbor keramiky z asi 90 hrobových a jámových nálezových celků a také o materiál bez jasných nálezových okolností (Steklá 1959, 212-213).

Návrh na periodizaci odlišnou od pětifázového dělení M. Zápotocké předložil M. Lička, který chápal vývoj vypíchané keramiky jako dvou morfologicky, technologicky a stylisticky rozdílných stupňů;

starší „archaickou“ fázi, do níž řadí horizont Bubeneč a chronologicky odpovídající téměř celé II. fázi M. Zápotocké,

mladší „klasičskou“ fázi, odpovídající horizontu Mšeno I a III. a II. fázi M. Zápotocké (Bareš-Lička 1976, 139).

Samotné V. fázi se v Čechách poprvé věnoval v 50. letech **B. Novotný** (Novotný 1950, 165-168). Publikoval souhrnnou analýzu pozdně neolitického stupně, který označil za „nemalovanou keramiku moravského typu“. Proti tomuto označení se vyslovil v roce 1955 B. Soudský (Soudský 1955, 8) a namítal, že se nejedná o typ moravský, ale o pozdní stadium vývoje vypíchané keramiky.

V rámci této analýzy také vydělil Novotný (Novotný 1950) kulturu jordanovskou a sepsal přehled nálezů malované lengyelské keramiky v Čechách (Bareš-Lička 1976, 152-153).

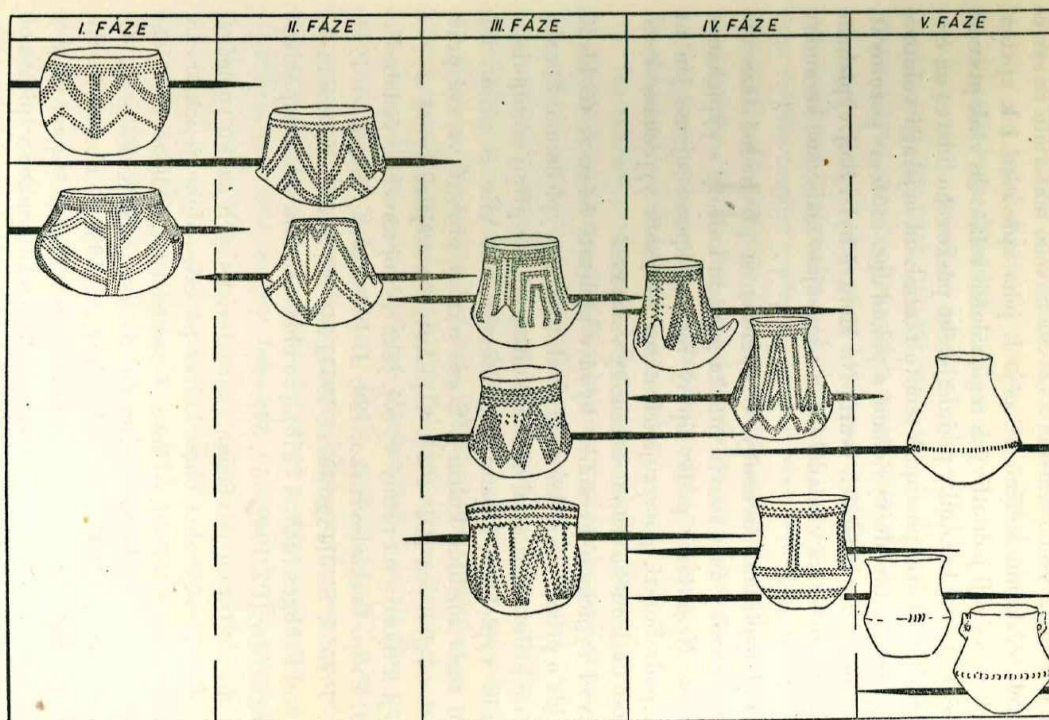
Dále Novotný studoval převážně synchronizaci StK s MMK. V 60. letech rozeznal na Slovensku protolengyelskou lužianskou skupinu (Novotný 1962), kterou chronologicky přirovnal ke starší a střední vypíchané keramice.

Problematikou synchronizace počátků LgK s StK se zabýval dále například J. Pavúk, M. Zápotocká, A. Točík, či J. Lichardus.

J. Pavúk synchronizoval fázi StK II a III s fází LgK I a fází StK IV s LgK II. (Pavúk 1964), **M. Zápotocká** naopak dává do souvislosti lužianskou skupinu s III. a počátkem IV. fáze StK a to na základě nálezů lužianské nádoby z Prahy-Dejvic (Zápotocká 1967, 76). O nálezy z Chabařovic, Úhřetic a Horných Lefantovců opírá synchronizaci staršího stupeň StK, tedy I. a II. fáze, s železovskou keramikou (Zápotocká 1967, 82-83).

V tomto se shodují se Zápotockou **A. Točík** a **J. Lichardus** kteří vidí synchronizaci lužianské skupiny se III. fází StK (Lichardus – Točík 1965, 13).

V současnosti se stále pracuje s pětistupňovým tříděním M. Zápotocké z roku 1959 a dosud se neobjevily nálezy, které by tuto koncepci nějak narušovaly. Nejnověji se k problematice páté fáze a jejímu vztahu k LgK vyjadřuje M. Zápotocká v článku o raně lengyelských importech z Horních Počapel (Zápotocká et al 2015).

Obr. 107. I.: Most, Praha-Šárka. II.: Praha-Bubeneč. III.: Plenkovice, Praha-Bubeneč, Litoměřice. IV.: Praha-Dejvice, Řeporyje, Praha-Sedlec. V.: Bilina, Lobkovi ce, Postoloprty. Kresba: M. Steklá.

Obr. 1 Přehled pětistupňového vývoje StK dle M. Zápotocké (Steklá 1959).

5.3 Šíření vypíchané keramiky ve střední Evropě

V této podkapitole bych ráda stručně shrnula vývoj šíření oikumeny StK jak na našem území, tak v nejbližších sousedních oblastech, a to od nejstarší fáze, po fázi pozdní. Na tento souhrn pak navážu v následující podkapitole o V. fázi podrobnějším rozbořem celkové situace.

5.3.1 Starší stupeň StK

Přechodné období doznívání keramiky lineární a nástup keramiky vypíchané je na území Čech nejlépe zachyceno v severočeském Polabí, odkud se předpokládá její následné šíření (Pavlů – Zápotocká 2007, 37-38). Na Moravě a v Rakousku je stejně jako v Čechách zastoupena tato fáze šáreckým typem, bohužel nepříliš četně (Zápotocká 1970, 11-12). Na Slovensku je situace jiná, neboť od své III. fáze se zde LnK vyvíjela odlišně a vyústila ve vznik samostatné železovské skupiny (Zápotocká 1970, 12). Na území Polska a středního Německa se rovněž s šáreckým typem nesetkáváme (Zápotocká 1970, 12).

Ve starší (klasické) fázi se vypíchaná keramika rozšiřuje již jako kultura víceméně jednotného stylu po Labi do saského Polabí, na jih na Litoměřicko a dále do Pražské kotliny (Pavlů – Zápotocká 2007, 15), což dokládá na území Prahy např. žárové pohřebiště v Praze-Bubenči (Steklá 1959, 221). Během subfáze IIb se vlivy vypíchané keramiky šíří do jihozápadních Čech na Plzeňsko a odtud dále přes Český les do Dolního Bavorska (Pavlů – Zápotocká 2007, 40).

Moravský keramický materiál starší vypíchané keramiky vykazuje podobnost spíše s materiálem východočeským než severozápadočeským. Povaha moravské keramiky je nicméně vyspělejší než v Čechách, a ačkoliv stále spadá do starší fáze, nese v sobě již pokročilejší znaky fáze střední.

Z Polska nejsou nálezy starší StK známy žádné a v této fázi se zde předpokládá stále výskyt LnK (Zápotocká 1970, 16).

Situace v Německu je prakticky totožná s Čechami; keramika ze saského Polabí je podobnější materiálu severozápadočeskému, keramika z Posálí zase středo- a východočeskému (Zápotocká 1970, 17). V Porýní se na základě domácí lineární keramiky formuje skupina hinkelsteinská (Pavlů – Zápotocká 2007, 40).

Během střední fáze se StK dostává poprvé do východních Čech, a odtud dále na severovýchod do Slezska (Pavlů – Zápotocká 2007, 40). Na Moravě zřejmě trvala závěrečná

fáze staršího stupně pouze krátce a v jejím závěru se již předpokládá vliv lengyelské kultury (Zápotocká 1970, 21), který ostatně na konci staršího stupně pozorujeme i v Čechách, byť pouze v podobě importů (malovaný pohárek z Prahy-Dejvic: Zápotocká 1967).

Z území saského Polabí se vypíchané vlivy šíří dále do Posálí (Pavlů – Zápotocká 2007, 40), poprvé v této fázi proniká vypíchaná keramika do Polska, kde neexistují doklady ani o výskytu starších fází StK, ani doklady o jejím vzniku z domácího základu (Zápotocká 1970, 22).

V závěru staršího stupně dosáhla kultura s vypíchanou keramikou svého největšího územního rozsahu. V oblastech, ve kterých se dosud užíval pozdně lineární šarecký výzdobný styl, byla vypíchaná keramika převzata v její plně rozvíjené střední fázi a opanovala tak celou původní sídelní oikumenu keramiky lineární.

5.3.2 Mladší stupeň StK

V závěrečných fázích neolitu skýtají jak Čechy, tak zbytek evropského prostoru, osídleného kulturami vypíchaného okruhu, pestrý pohled; pro toto období je charakteristická regionalizace (Pavlů – Zápotocká 2007, 43) do té doby kulturně víceméně homogenních oblastí a stále výrazněji postupující pronikání lengyelských vlivů. Čechy představovaly v té době centrum, kde se vlivy z různých kulturních oblastí střetávaly, což se projevilo jak na keramice v podobě bohatšího tvarosloví (Zápotocká 1970, 24), tak ve skladbě importů nalezených na našem území; pruhované silicity a keramika typu Oberlauterbach se k nám dostávaly z Bavorska přes Plzeňsko, silicity glacigenních sedimentů a rössenská keramika dokládají kontakty se saským Polabím a Posálím, silicity krakovsko-čenstochovské jury zase s Malopolskem (Pavlů – Zápotocká 2007, 43).

Na Moravě se vypíchaný materiál subfáze IVa objevuje často v objektech s MMK, předpokládá se tedy, že nějakou dobu koexistovaly StK a MMK vedle sebe. V závěru IV. fáze nicméně StK jako samostatná kultura na Moravě končí a vůdčí úlohu přebírá MMK jako západní větev lengyelského okruhu (Zápotocká 1970, 25, 31)

Na území Německa probíhal vývoj StK ve IV. fázi zpočátku totožně s Čechami, nicméně v jejím závěru se rozštěpil na dvě skupiny; v oblasti saského Polabí pokračoval v souladu s českou StK do zcela nezdobených forem V. fáze, v Posálí se naopak zformovala nová skupina rössenské keramiky (Zápotocká 1970, 26, 31).

5.4 V. fáze StK

Při podrobnější charakterizaci a v třídění keramiky závěrečného stupně kultury s vypíchanou keramikou představují hlavní problém dvě skutečnosti: tvarové a výzdobné spektrum keramiky a v porovnání se staršími stupni této kultury poměrně chudá nálezová základna. Oběma problémům věnuji ve stručnosti dva samostatné oddíly.

5.4.1 Charakteristika keramiky V. fáze

Nejtypičtějším rysem pozdní fáze kultury s vypíchanou keramikou je značné zchudnutí tvarové variability a téměř úplné vymizení výzdoby. Počet nezdobených a atypických zlomků v souborech je tedy mnohonásobně vyšší, než tomu je u starších stupňů a tato skutečnost poněkud ztěžuje jejich typologické zařazení, zvláště nenachází-li se v jinak spolehlivě datovatelném nálezovém kontextu. Pokud se přeci nějaký vzor vyskytne, jedná se o dvojité či brázděný vpich. Vzácně se objevují ryté linie a brázdy, či kolky (Zápotocká 1970, 9).

Vůdčím tvarem jemné keramiky jsou poháry, které M. Zápotocká (Zápotocká 1970) dělí do tří typů.

Typ A dále rozlišuje na 3 podtypy:

podtyp A1 zastupují široké poháry s válcovitým nebo mírně prohnutým tělem, s oblou, nebo mírně zalomenou výdutí;

podtyp A2 je zastoupen poháry s vytaženým ústím a vysokým hrdlem, oblým, anebo naopak ostře lomenou výdutí;

podtyp A3 je podobný podtypu A2, pouze s výskytem 2 protilehlých oušek na plecích.

Poháry **typu B** bývají trojčlenné, s ostře se rozšiřujícím hrdlem, oblými plecemi a vyšším kónickým spodkem. Charakteristické pro tento typ jsou protilehlá ouška umístěná buď těsně pod okrajem, na hrdle, nebo na hranici hrdla a těla. Tyto poháry jsou tvarově velmi blízké tvarům mladšího stupně kultury s moravskou malovanou keramikou.

Typ C je zastoupen ostře profilovanými trojčlennými poháry se strmým hrdlem, příkrými plecemi a kónickým spodkem. U tohoto typu se zpravidla nevyskytují ani ouška ani pupky. Tvoří tvarový přechod mezi typy A a B.

Kromě pohárů se vyskytují také vysoké lahvovité nádoby s širokým vydutím. V případě hrubé keramiky se vyskytují hrnce s esovitým profilem nebo ostrou profilací, ojediněle se objevují velké členité zásobnice (Zápotocká 1970, 9).

Trojčlenné pohárky s odsazeným hrdlem a lomenou výdutí jsou ve tvarovém spektru novým jevem. Časté jsou misky na nožkách, někdy dutých, mísy polokulovité (Pavlů – Zápotocká 2007, 44) a konické s plochým dnem (Steklá 1959, 236), konické i široce rozevřené s široce lomenou výdutí a se zesílenou horní stěnou. U tohoto typu nádob, stejně jako u tzv. „vaniček“, se předpokládá vliv moravské malované keramiky (Pavlů – Zápotocká 2007, 44).

Výzdoba vpichy nemizí zcela, ale objevuje se natolik zřídka, že nezdobnost se dá označit za nosný prvek tohoto závěrečného stupně - v souboru z Bylan tvoří počet zdobených střepů pouze 2,6 % jemné keramiky (Pavlů - Zápotocká 2007, 44).

Okraje bývají zdůrazněné zářezy, vpichy, důlky, body a drobnými pupky (Zápotocká 1970, 9). Přesekáváním, vrypy a důlky jsou někdy zdobené výdutě pohárů a misek (Pavlů – Zápotocká 2007, 44).

Je-li keramika přeci jen zdobená vypíchaným vzorem, jedná se o dvojpichy, rössenské, či tažené vpichy, popř. jemné mřížkování (Pavlů – Zápotocká 2007, 44). Někdy se objevuje také brázděný vpich, dále ryté linie, drobné rýhy, případně vzácně kolky různých forem. Výjimečně se vyskytuje také zdobení klikatkovým pásem (Zápotocká 1970, 9).

Plastická výzdoba je stejně jako v předchozích fázích nejčastěji zastoupena pupky, a to různých tvarů a velikostí, nejčastěji v počtu tří, ale také dvou či čtyř. Objevují se také ouška, nově dvě protilehlá a vrtaná na hrdle (Pavlů - Zápotocká 2007, 44), a to vertikálně i horizontálně (Zápotocká 1970, 9).

Zcela výjimečně se v závěrečném stupni objevuje na keramice malování bílou pastózní barvou. Zlomky takové keramiky obsahoval například keramický soubor z Polep a Roztok (Pavlů – Zápotocká 2007, 44).

Ojediněle se vyskytuje také malování na vypíchaných zlomcích (Bareš – Lička 1976, 141), ovšem je důležité odlišovat skutečné stopy po záměrné malbě za účelem výzdoby a stopách na nádobkách sloužících pouze po přechovávání barvy (Kazdová 1997, 81).

Zchudnutí a zhrubnutí keramiky je pozorovatelné také na složení keramického těsta; převažující materiál je ostřený s častější příměsí písku, nebo slídy (Zápotocká 1970, 9) a nádoby bývají spíše tlustostěnné. Hlazení a leštění povrchu se objevuje pouze u jemnější keramiky, většinou pohárů (Steklá 1959, 238). Charakteristická je pro keramiku tmavě hnědá, šedá nebo černá barva (Zápotocká 1970, 9).

V problematice třídění vyvstává v neposlední řadě často otázka, zda má vůbec smysl tuto pozdní fázi vyčleňovat, od jaké míry se jedná pouze o doznívání prvků vypíchané keramiky a nakolik se dá mluvit již o nejranější fázi lengyelské kultury v Čechách. Mnou sledovaný pátý stupeň trpí stejně jako všechny závěrečné č přechodné fáze kultur určitou nevyhraněností (Vencl 1997, 29) ukončení kultury staré a počátku kultury následné. Na rozdíl od předchozích vypíchaných stupňů nedovoluje závěrečná fáze ani rozdělení do tří skupin – počáteční, typické a vyznávající - a to z důvodu, že celý pátý stupeň představuje závěr kultury a vyznávání jejích typických prvků (Zápotocká 1970, 9).

5.4.2 V. fáze v Čechách – stav poznání

Mým cílem je v tomto oddíle shrnout lokality přínosné pro zkoumání V. fáze vypíchané keramiky, ať už z hlediska chronologického, či interpretačního.

Pro starší i mladší neolitické období je zcela zásadní lokalita **Bylany** u Kutné Hory. Její důležitost tkví v kontinuálním postihnutí téměř celého neolitického vývoje kromě nejstaršího stupně LnK a staršího stupně StK (Pavlu ed. 1998, 126). Vzhledem k tomu, že zde byl nalezen nejbohatší soubor V. fáze StK, představuje materiál z Bylan podstatný základ k jejímu tvarovému a výzdobnému určení.

Zlomky pozdní vypíchané keramiky byly nalezeny v sekci A, celkem ve 33 objektech (z celkových 276 bylanských objektů).

Tyto objekty bylo možno dle počtu nálezů a vyhodnocení nálezové situace rozdělit na 3 skupiny (Zápotocká 1974, 269):

Do 1. skupiny bylo zařazeno 17 objektů, obsahujících pozdní vypíchanou keramiku pouze v podobě intruzí v lineárních objektech,

Do 2. skupiny se řadí 6 objektů nesporně s výskytem pozdně vypíchaných střepů,

Do 3. skupiny patří 8 pravděpodobně pozdně vypíchaných objektů, většinou zahloubených do jam s lineární keramikou.

Objekty 1. skupiny obsahovaly celkem 43 zlomků vykazujících typické znaky V. fáze StK. V objektech 2. skupiny se nacházel především atypický materiál, výjimku představovaly objekty 181 a 900 – v obj. 181 byly nalezeny pro V. fázi typické, a tudíž dobře určitelné okraje pohárovitých nádob, plochá dna, jazykovité, okrouhlé a oválné pupky. Obj. 900

obsahoval pohárek, u něhož se dá na základě jeho tvaru a tenkostěnnosti předpokládat vztah k MMK, složení keramického materiálu nicméně odpovídalo domácí pozdní vypíchané keramice. M. Zápotockou byl pohárek označen za pravděpodobně hrobový nález (Zápotocká 1974, 271)

3. skupina byla tvořena celkem 5 samostatnými objekty a jámami s pozdně vypíchanou keramikou. Dle výzdoby na keramických zlomcích se zřejmě jedná o oddělené skupiny dvou časových horizontů, starší a mladší.

V sekci A se tedy v tomto období (tj. V. fázi StK) dají předpokládat minimálně 2 stavební fáze (Zápotocká 1974, 269-272). Sídliště pozdní StK tedy pravděpodobně přímo navazovalo na osídlení jejího mladšího stupně (fáze IVb), které bylo zjištěno v sekci B (Zápotocká 1974, 272-273).

Ač je soubor z Bylan z typologického hlediska určení keramiky velmi přínosný, nedá se totéž říct o řešení otázky organizace, velikosti a tvaru sídlišť v závěru vypíchané keramiky. Ve většině případů se nepodařilo rozpoznat tvary objektů, které splývaly s lineárními objekty, interpretovatelná byla pouze 3 soujámí, označená pravděpodobně jako hliníky. Zda šlo však o hliníky založené celou komunitou, či pouze jednou sídelní jednotkou bohužel nebylo možné zjistit, vzhledem k úplné absenci chat na celé ploše sekce A, i sekce sousední. Obě fáze sídliště se tedy mohly rozkládat mimo zkoumanou plochu a jámy pak mohly fungovat pouze coby okrajové hliníky. Tato situace je důležitá ve srovnání s hliníky LnK, které se zahlubovaly vždy vedle chat (Zápotocká 1974, 272).

Kriticky je nutné zhodnotit také keramický soubor, protože přes množství materiálu jasně zařaditelného do V. fáze se i v něm vyskytuje vysoké procento atypických zlomků. Blízká tvarová a výzdobná provázanost s MMK či předchozí IV. fází StK a charakter keramického materiálu, který se hojně vyskytuje během celého pozdně lengyelského období (Zápotocká 1974, 271) může být tudíž pro přesné zařazení a určení zavádějící.

Další důležitou lokalitou závěru vypíchané keramiky je **Březno** (okr. Louny), kde bylo v rámci neolitické osady zjištěno i osídlení pozdní StK. Na odkryté ploše téměř 1/3 osady (Pleinerová 1984, 43) bylo zachyceno 6 půdorysů domů ve dvojicích, což se ukázalo jako specifikum březenského areálu. Sídliště bylo datováno na základě 2 hliníků s bohatou výplní keramických zlomků datovaných do V. fáze StK. Nálezy keramiky z kůlových jam bylo možné datovat pouze rámcově do mladšího neolitu a jen jeden zlomek přesekávaného okraje do pozdní StK (Pleinerová 1984, 47).

Množství hrobové keramiky V. fáze pochází z **Kolína**, a to z několika poloh objevených ve 30. letech: hrob na lokalitě „U elektrárny“, který obsahoval skrčenou kostru s přídavky tvořenými krom keramiky také mramorovým náramkem a 2 šňůrami korálů. Zlomky nádob pozdní StK obsahovaly také další kolínské hroby z poloh „Hulíkova pískovna“ a „staveniště Buben“ (Zápotocká 1998, 224). Z poslední doby je vhodné zmínit mladoneolitické hroby z **Peček** (okr. Kolín), a **Sán** (okr. Nymburk), jejichž keramika je jednotně datovaná do V. fáze (Beneš-Vávra-Šťastný 2016, 125-126). Tyto nové nálezy se shodují se starší keramickým souborem V. fáze z kostrových hrobů ze **Sán** (Zápotocká 1959, 239), a také z **Kolína** (viz výše). Z **Lobkovic** (okr. Mělník), pravděpodobně ze žárových hrobů, pochází soubor 9 nádob tvarově zcela odpovídajících pozdnímu stupni (Zápotocká 1998, 225). Pohár a zlomky nádoby taktéž datované do pozdního neolitu byly objeveny v **Postoloprtech** (okr. Louny), v objektu interpretovaném jako hrob (Zápotocká 1998, 226).

Z území Prahy pochází keramika V. fáze zejména z kulturních jam, případně ze situací bez nálezových okolností. Z Prahy-Bubenče, Podbaby a Dejvic pochází jednotlivé pohárky a mísy, v Dejvicích byla keramika nalezena společně s mramorovými náramky, což odpovídá nálezové situaci známé z **Kolína** (Steklá 1959, 239). Výjimku představují hrobové nálezy z Prahy-Jinonic odkryté v rámci prováděných ZAV v letech 1978-1987 při výstavbě pražského Jihozápadního města. Šlo o jeden hrob jordanovské kultury a čtyři hroby pozdní fáze vypíchané keramiky (Dobeš – Petrišćáková – Popelka 2016, 343).

Rozboru jednotlivých typů nemovitých památek kultury StK, které rozšiřují celkový pohled na problematiku V. fáze (tedy v základě pohřebišť a sídlišť), se podrobněji věnuji v kapitole 5.5.

5.4.3 V. fáze StK ve střední Evropě

Průnik kultury s vypíchanou keramikou a kulturou lengyelskou ovládal v závěru neolitu velkou část středoevropského prostoru. Jejich vzájemné ovlivňování, a následné přebírání vedoucí úlohy nositeli lengyelského okruhu v různých oblastech dalo vzniknout dalším kulturním skupinám, z nichž některé se už dají označit za skupiny či kultury raně eneolitické.

Morava, Rakousko, Slovensko

Jak už bylo zmíněno v předchozích kapitolách, situace na Moravě je v porovnání s Čechami odlišná. Vypíchaná keramika byla z moravského prostoru lengyelskou kulturou vytlačena už v její předchozí (tj. mladší) fázi a pozdní nezdobená StK se zde tudíž nevyskytuje (Zápotocká 1970, 37). Vůdčí úlohu zcela převzaly pozdní stupně moravské malované keramiky.

Stejně jako na Moravě, ani na rakouském a slovenském území nebyl pozdní stupeň StK přítomen, neboť nositelé lengyelské kultury pronikli na jejich území dříve, než mohla vypíchaná keramika dospět ke své doznívající fázi. Konkrétně na Slovensku se nálezy StK projevují pouze jako importy v jinak lengyelském prostředí (Zápotocká 1970, 37).

Slezsko, Polsko – Velkopolsko, Malopolsko

Ve Slezsku je situace podobná moravské a rakouské, doklady pozdního nezdobeného stupně StK tedy chybí. Nejmladší doklad vypíchané keramiky odpovídá fázi IVb v Čechách. Poté již nastupuje kulturní skupina mladšího lengyelu, ve Slezsku v podobě regionální skupiny Otice, která dále vyústila v kulturu Jordanovskou (Zápotocká 1970, 39).

Do **Polska** se kultura s vypíchanou keramikou dostává později než na naše území, a to až v její mladší fázi, pravděpodobně pod tlakem expandující LgK do sousedních oblastí (Zápotocká 1970, 39), která vypíchanou keramiku vytlačovala na sever.

Ve srovnání s okolním středoevropským prostorem probíhal vývoj vypíchané keramiky díky tomuto zpoždění poněkud izolovaně (Zápotocká 1970, 39) a tato odloučenost pravděpodobně vedla k silné kulturní diferenciaci, se kterou se v raném eneolitu na území Polska setkáváme.

V oblasti dnešního **Velkopolska** se nezdobná vypíchaná keramika objevovala, dokonce převažovala (Zápotocká 1970, 40), později byla silně ovlivněná lengyelem a jejich pravděpodobné smíchání v pozdní lengyelské fázi vedlo ke vzniku nové kulturní skupiny Brzesć Kujawski. V jakém poměru, a jakou měrou se na jejím vzniku obě kultury podílely, je dosud sporné (Zápotocká 1969, 544).

Vývoj v **Malopolsku** lze rozčlenit na dvě oblasti. V Krakovské nížině se již ve stupni IVb objevuje vypíchaná keramika velmi sporadicky a její pozdní stupeň chybí úplně. Bezprostředně po jejím vyznění pak následoval lengyelský vývoj v podobě malované keramiky (Zápotocká 1970, 40). V Sandomierské pánvi byl naopak pozdní stupeň StK zachycen a celkově svým vývojem připomíná oblast Kujawska ve Velkopolsku. Stejně jako v případě skupiny Brzesć Kujawski vznikla i malopolská skupina typu Malice sloučením vypíchaných a lengyelských prvků (Zápotocká 1969, 544). Této skupině přecházel vznik skupiny Samborzec-Opatów, první z okruhu skupin kultur s vypíchanou keramikou na polském území (Zápotocká 2004, 33). Skupina Samborzec-Opatów je však někdy svými projevy řazena nikoliv před skupinu Malice, ale pod ni, a to jako její nejstarší fáze (Zápotocká 2004, 11). Vzhledem k četným podobnostem, co se týče způsobu sídlení, pohřbívání, či typu hospodářství a v neposlední řadě také keramického inventáře (Zápotocká 2004, 38, 41), se dá však předpokládat, že stejně obě skupiny jsou svázány s vývojem skupin zdobených vpichy (Zápotocká 2004, 41), ať už se jedná o dvě samostatné skupiny, či pouze jednu, s vydělenou charakteristickou nejstarší fází.

Doklady přímých kontaktů skupiny Malice s centrální StK nemáme, na rozdíl od skupiny Samborzec-Opatów (Zápotocká 2004, 41). Vývoj na Krakovsku dal vzniknout dvěma skupinám, Modlnice a Złotniki (Zápotocká 1969, 544).

Německo

Vývoj ve středním Německu se v předchozí fázi IVb rozdělil do dvou oblastí. V saském Polabí situace odpovídala Čechám (což dokládají například nálezy pohárů t. A s měkkou profilací, pro V. fázi StK typické), v Posáli byla od závěru IV. fáze rozšířená kultura rössenská (Zápotocká 1970, 37-38).

Skupina Gatersleben, chronologicky odpovídající V. fázi StK, následně převzala vůdčí úlohu v celém středním Německu a M. Zápotocká ji vidí jako pozdní vývojovou fázi jak vypíchané, tak rössenské kultury (Zápotocká 1970, 37-38).

Z území severního Německa nejsou nálezy pozdní nezdobené fáze známe, vyskytuje se naopak se keramikou pozdní rössenské kultury (Zápotocká 1970, 38). V oblasti Bavorska se v nálezovém fondu objevují prvky keramiky rössenské, čistě lengyelské (prostřednictvím lokální skupiny Münchshofen), výskyt pozdní StK je dosud nejistý (Zápotocká 1970, 42).

5.5 Nemovité památky kultury s vypíchanou keramikou

Komplexnější obraz daného období není pochopitelně možné získat pouze chronologií a analýzou keramiky - jakkoliv je pro mou práci stěžejní, nepostihuje všechny jeho projevy. Tuto podkapitolu tedy věnuji stručnému přehledu nemovitých památek kultury s vypíchanou keramikou: sídliště, pohřebiště a pro mladší neolit typických socio kultovních areálů - rondelů. U každé skupiny shrnu jejich základní charakteristiku a uvedu příklady typických lokalit.

5.5.1 Sídliště

Charakter sídelní struktury se od předchozího období starší kultury s LnK příliš neliší. Pro celý neolit je typické osidlování nízkých teras s mírným sklonem svahů, přičemž klíčovou roli hrála blízkost vodního zdroje (vzdálenost od něj nebývá větší než 500 m), často jsou sídliště situována například na soutok dvou potoků. Převládal výběr hnědozemních oblastí s hnědými a ilimerizovanými půdami (Pavlů – Zápotocká 2007, 52). V mladším neolitu se nicméně setkáváme s častějším osidlováním výšinných poloh (Pleiner – Rybová 1978, 211).

Pozorovatelné změny v sídlení mladšího neolitu jsou tedy patrné zejména v konstrukci jednotlivých domů a také v samotné struktuře sídliště. Typickým znakem neolitických domů jsou především postranní žlábků a trojice hluboko zapuštěných nosných kúlů na přechodu střední a severní strany domů (Pavlů – Zápotocká 2007, 56),

Domy kultury s vypíchanou keramikou navazují na konstrukční tradici staršího neolitu a veškeré změny jsou spíše stylistického, nikoliv kvalitativního charakteru; půdorysy jsou asymetričtější, dlouhé stěny bývají uprostřed vypouklé a tvořené dvojicemi kúlů (Pavlů – Zápotocká 2007, 57), a na konci staršího stupně StK se pravoúhlé půdorysy mění na trapézovité (Zápotocká 1999, 68).

Na rozdíl od výrazně unifikovaných domů LnK se liší detaily vnitřní konstrukce a konstrukce stěn každého domu, dobře rozpoznatelné jsou podle obvodových žlábků lemujících celý půdorys (Pavlů – Zápotocká 2007, 57).

Uspořádání domů v rámci větších sídelních jednotek již není tolik striktní a tendence směřují spíše k budování jednotlivých hospodářství, resp. jednotek ve větší vzdálenosti od sebe; tato skutečnost možná nasvědčuje změně v systému zakládání polí (Pavlů – Zápotocká 2007, 55).

Ve srovnání se starší kulturou s lineární keramikou je sídlištní nálezová situace podstatně chudší, přesto se na řadě lokalit setkáváme s domy chronologicky odpovídajících vypíchané keramice.

Velmi důležitá je již zmíněná lokalita v **Březně** u Loun, a to především proto, že domy v Březně jsou jako jediné spolehlivě datovatelné do V. fáze StK (Pleinerová 1984, 47). Na rozdíl od jiných sídlišť vypíchané keramiky je pro březenskou lokalitu charakteristická sídlištní struktura domů, které jsou uspořádány do dvojic a také způsob stavby kombinující kůlovou konstrukci stěn se žlábků (Pleinerová 1984, 47).

Vůbec poprvé byl dům kultury StK zachycen ve **Stvolínkách** u České Lípy a dle nálezů keramiky datován do staršího stupně StK (Zápotocká 1999, 68).

Další domy byly zachyceny na lokalitách v Nových Dvorech, Libenicích a Jaroměři (Pavlů – Zápotocká 2007, 55, 57), do pozdně lengyelského horizontu byl datován dům na katastru **Hrdlovka-Liptice**, spolu s dalšími osmi domy širěji datovaných do období StK (Končelová 2013, 59-60).

Z poslední doby by měly být zmíněny objevy výjimečně dlouhé stavby z **Hostivic-Palouků**, či **Příšovic**, kde bylo zachyceno sídliště s 15 půdorysy a unikátními výrobními jamami s velkým množstvím štípanou industrií (Končelová 2013, 60).

Vzhledem k četnosti výskytu zahloubených objektů během neolitu, který je někdy nazýván dobou hloubení objektů (Pavlů - Zápotocká 2007, 58), uvedu zde i jejich základní charakteristiku. Objekty vznikaly buď primárně, kdy vlastní zahloubení představovalo jejich hlavní funkci (sloupové či kůlové jámy), nebo sekundárně, jako důsledek těžby vykopaného materiálu (hliníky). Formálně se dělí zahloubené objekty dle velikosti: jamky a kůlové jamky, malé a velké jámy a komplexy jam (zásobní jámy na obilí – sila, nebo spojené hliníky – soujámí, typická pro mladší neolit), dále žlábků, žlaby a příkopy. Vyskytují také pece,

většinou zahloubené do stěn větších soujámí a někdy vykládané na dně kameny. Úzké, extrémně dlouhé žlábký bývají někdy interpretovány jako kultovní objekty.

Se zahloubenými obytnými objekty se v neolitu téměř nesetkáváme, v kultuře s lineární, ale i moravskou malovanou keramikou se nicméně vyskytují menší pravoúhlé zahloubené stavby s kůlovou konstrukcí (Pavlů – Zápotocká 2007, 58-59).

5.5.2 Pohřebiště

Pohřební ritus doznává během mladšího neolitu výrazné změny, neboť se opět se objevuje žárové pohřbívání. Je nutné zdůraznit, že ačkoliv dříve bylo spalování zemřelých přisuzováno jako první právě kultuře s vypíchanou keramikou, na základě výzkumu birituálního pohřebiště v Kralicích na Hané bylo doloženo praktikování kremace již u kultury s keramikou lineární, a to již od závěru I. stupně (Šmída 2013, 7).

Kostrový ritus se nicméně udržuje i nadále, a to ve stejné podobě, jako u pohřbů LnK (uložení skrčence převážně na levý bok, orientace V-Z), přestože pohřby kremací mírně převažují. Žárový ritus opět ustupuje v závěru StK, pohřeb kremací je v páté fázi zachycen pouze jednou (Pavlů – Zápotocká 2007, 97). Kromě samotného způsobu nakládání s ostatky zemřelých se od staršího stupně StK nově objevují také samostatná pohřebiště, zakládána mimo osady.

Podoba mladoneolitických pohřebišť se jinak výrazně neliší od kultury LnK. Zemřelí byli ukládáni také v sídlištních areálech, a to buď do hrobových jam, anebo dovnitř domů, což je doloženo např. na lokalitě v Libenicích, nebo v Plotištích n. Labem.

Výbava v žárových hrobech je téměř totožná s přídávky v hrobech kostrových, standardně je tvořena keramickými nádobami, kamennými nástroji a ozdobami, v případě mladšího stupně se výjimečně objevují masivní mramorové náramky, typické pro kulturu vypíchané keramiky. Z nestandardně vybavených hrobů lze zmínit hrob chlapce z Prahy-Dejvic, ve kterém byl nalezen tenkostěnný pohárek lužianského typu (Zápotocká 1967), nebo žárový hrob ve Vikleticích s uloženou nádobou pozdní LnK z Porýní (Pavlů-Zápotocká 2007, 97).

V porovnání s LnK je početní základna pohřebišť u vypíchané keramiky značně větší. Celkem je v Čechách registrováno na 62 katastrů se zdobenou a 25 katastrů, na nichž se vyskytuje V. fáze StK, samostatných pohřebišť je známo šest (Pavlů – Zápotocká 2007, 88, 97).

Tři největší se nacházejí v Praze-Bubenči, Miskovicích u Kutné Hory a Plotištích a Předměřicích n. Labem (Zápotocká 1998, 31).

Žárové pohřebiště v **Praze-Bubenči** bylo prvním zkoumaným neolitickým pohřebištěm u nás a ve své době (30. léta 20. stol.) také nejstarším dokladem žarového ritu v Evropě (Zápotocká 1998, 39). Celkem bylo zachyceno 17 hrobů s bohatou výbavou (Pavlů - Zápotocká 2007, 88). Pohřebiště se jeví jako jednofázové, řadí se do staršího stupně StK, fáze IIa (pouze v případě jednoho hrobu je možná i datace do mladší fáze IIb: Zápotocká 1998, 39).

Do mladšího stupně StK bylo datováno birituální pohřebiště v **Miskovicích u Kutné Hory**. Odkryto bylo celkem 69 hrobů, 47 z nich bylo žarových, 18 kostrových a 4 nejspíše určitelné. Oproti bubenečskému pohřebišti je hrobová výbava značně chudší, což ovšem odpovídá charakteru hrobových přídavek mladšího stupně StK – chronologicky byly Miskovice na základě analýzy keramiky do stupně IVa (Zápotocká 1998, 61-62).

S celkem 69 hroby, z čehož větší podíl představovaly hroby žarové, jsou jedním z největších pohřebišť na území okruhu kultur s vypíchanou keramikou (Pavlů – Zápotocká 2007, 88, 90).

Pohřebiště v **Plotištích n. Labem a Předměřicích** byla vyhodnocena jako mladě a pozdně neolitická. Společně s četnými sídlištními objekty bylo v Plotištích zachyceno celkem 16 hrobů, v Předměřicích 2 kostrové hroby a jeden žarový. Nejvíce hrobů bylo datováno do fáze IVb, nebo fáze páté (Zápotocká 1998, 88-89).

V pohřebním areálu v Plotištích jsou doloženy minimálně tři časově současné skupiny hrobů, tvořících dohromady pravděpodobně samostatné, na sídlištním areálu nezávislé pohřebiště. Čtvrtá skupina hrobů zasahovala už do areálu Předměřic, v rámci ní byly zjištěny minimálně tři současné hroby (Zápotocká 1998, 89).

Je vhodné se zmínit také o dvou zvláštních, neobyčejně bohatě vybavených dětských hrobech ze západní skupiny hrobů. Do hrobů byly přidány 3 miniaturní sekeromlaty symbolického charakteru, sílexová jádra a čepele odražené z těchto jader, dále se v hrobech našlo celkem 75 grandlí, 84 provrtaných skořápek sladkovodního plže. Kostra chlapce byla v neúplném stavu a lebka byla uložena pietně, a vzhledem ke stejným sílexovým čepelím odraženým z jednoho jádra se předpokládá, že děti byly pohřbeny najednou. Bohatost těchto hrobů, nemající v českém prostředí obdoby, a také výjimečný pohřební ritus vede k domněnce, že může jít o rituální oběti.

Z podrobnější charakteristiky pohřbů V. fáze a MMK II, které M. Zápotocká řadí do jednoho přechodného horizontu mezi pozdním neolitem a raným eneolitem, vyplývá, že

pohřební ritus nedoznal v tomto zlomovém období výraznějších změn. Stále je praktikována biritualita, přičemž inhumace mírně převládá, v případě kostrového pohřbu jsou zesnulé ukládány do skrčené polohy (u lengyelských pohřbů je častější pravý bok), uspořádání hrobů je značně rozdílné. Převládají samostatné pohřby.

Z pohřebišť pozdní vypíchané keramiky by měla být zmíněna lokalita Praha-Jinonice, na níž bylo odkryto celkem pět hrobů náležících právě V. fázi StK (Dobeš – Petriščáková – Popelka 2016) a také hroby z Peček (okr. Kolín) a Sán (okr. Nymburk), které byly přisouzeny závěrečné fázi StK na základě nálezů typické jednotné keramiky (Beneš-Vávra-Šťastný 2016, 125-126).

Ačkoliv pro hlubší řešení vztahu sídlištních a pohřebních areálů v páté fázi StK a pozdním lengyelu je nálezová základna stále spíše chudší, dá se vysledovat široká paleta způsobů nakládání s mrtvými, které jsou známé také ze starších neolitických fází - pohřby na pohřebišťích oddělených od sídlišť, jednotlivé hroby v rámci sídelních areálů, pochování v hrobových, či sídlištních jamách přímo na sídlišti (Zápotocká 1998, 117-118).

5.5.3 Sociokultovní areály

Velmi výrazným typem objektů, které se objevují poprvé v mladším neolitu ve střední Evropě, jsou kruhové příkopové areály, označované jako rondely. Výskyt rondelů je společný oblastem podunajské lengyelské kultury i širší kulturní oblasti postlineárního vývoje, a to zejména Čechám, saskému Polabí a Bavorsku (Pavlů-Zápotocká 2007, 61).

V souladu s předpokladem, že se jedná o mladoneolitický fenomén, je idea budování rondelů na naše území přinesena zřejmě na počátku fáze IVa vypíchané keramiky a souvisí tak se všeobecnou „lengyelizací“ prostoru vypíchané keramiky (Zápotocká et al 2015, 134). Z pozdní StK však již rondely (alespoň prozatím) známy nejsou (srv. Řídký 2011, 28) a jedná se pravděpodobně o záležitost výhradně mladší vypíchané keramiky.

6. Lengyelská kultura

Ve stejném období, kdy se na našem území vyvíjí kultura s vypíchanou keramikou, se v oblasti Karpatské kotliny formuje kultura lengyelská. Ačkoliv jejich vznik probíhal nezávisle na sobě, provází je u obou kultur určité podobnosti. Lengyelská i vypíchaná keramika navazují na keramiku lineární a v obou případech proběhla tato kulturní změna velmi rychle; kurvilineární motivy byly nahrazeny vpichy, u lengyelské keramiky se začala objevovat charakteristická malba.

Oblast primárního výskytu lengyelské kultury se rozkládala ve středním Podunají, tedy v Panonii, na jihozápadním Slovensku a částečně v Dolním Rakousku (Pavlu - Zápotocká 2007, 49). Lengyelský okruh představuje výrazný a vcelku stylově jednolitý kulturně-historický celek, a to z hlediska typologie keramiky, architektonického stylu i územní celistvosti (Pavúk 1980, 140). Jeho vznik je napojen jak na mladoneolitické balkánské civilizace (komplex Vinča, Butmir, Sopot-Lengyel), tak na domácí železovskou skupinu, opanující prostor Panonie, jihozápadního Slovenska a Burgenlandu. Na západ začínají lengyelské vlivy pronikat kolem let 4700-4500 BC, kdy se objevují první lengyelské stopy na Moravě. Z moravského území se pak šíří ve své pozdní fázi dále do Čech (Podborský 1993, 109-110). Dá se tedy říci, že ačkoliv se v různých fázích vývoje vyskytovala na různých územích široké oblasti střední Evropy, její rozšíření nikdy nepřekročilo oblasti výskytu kultury LnK a železovské skupiny (Pavúk 1981, 255).

6.1 Chronologie LgK

V této podkapitole zamýšlím uvést stručný souhrn chronologie lengyelské kultury a její vývoj, přičemž budu vycházet ze třídění J. Pavúka z roku 1980 (Pavúk 1980, 140). Až v následující podkapitole se detailněji se zaměřím ty stupně Lg kultury, které se přímo dotkly a posléze výrazně ovlivnily kulturní situaci v Čechách; tedy především na pozdně lengyelský horizont, který po vymizení vypíchané keramiky přebírá na našem území vůdčí úlohu a na kterém je možné sledovat synchronizaci a nejbližší propojení s vypíchanou keramikou.

Lengyelská kultura navazuje na skupinu železovskou (dřívější označení také *pomalovaná keramika slovenská*, popř. *pomalovaná keramika volutová*), resp. na její pozdní stupeň. Tato skupina opanovala zápodoslovenský prostor (tedy území od řeky Moravy po

střední tok Ipelu, částečně také ve středním Pováží a horním Ponitří) v přechodném období mezi doznívající kulturou lineární a nastupující kulturou lengyelskou.

V rámci pozdní železovské keramiky je vymezen stupeň **prelengyel**, ve kterém se na železovské keramice objevují první znaky již ztotožnitelné s nově nastupujícím kulturním okruhem. Množství typických železovských prvků je nicméně stále natolik hojné, že je tato velmi raná lengyelská fáze stále řazena pod doznívající železovskou skupinu. Toto období je charakteristické zejména absolutní převahy tenkostěnné nezdobné keramiky.

Následující stupeň **protolengyel** představuje přechodnou fázi mezi doznívající železovskou skupinou a vlastní kulturou lengyelskou. Vzhledem k výrazné odlišnosti protolengyelské keramiky, charakteristické malovaným ornamentem bez rytí, od materiálu klasického lengyelského stupně, je protolengyel pojímán jako relativně samostatný celek a je dělen na dvě fáze. Fáze starší je na základě nálezů z Bíně a Bicske označována jako skupina Bíňa - Bicske, fáze mladší je zastoupena skupinou Lužianky, která už výraznější železovské prvky postrádá.

Vlastní lengyelská kultura nastupuje až v okamžiku, kdy se začíná objevovat charakteristická malovaná keramika, označovaná jako moravská malovaná keramika (Pavúk 1980, 140), prostřednictvím které proniká lengyelský kulturní okruh nejprve na Moravu a ve své pozdní fázi na území Čech. Od protolengyelské keramiky se vlastní LgK liší kombinací malovaného i rytého ornamentu, který v malované výzdobě protolengyelské keramiky chybí (Pavúk 1980, 140).

Vlastní lengyelská kultura je dělena na čtyři stupně - LgK I-IV - které J. Pavúk rozpoznává nejen na slovenském území, ale také v ostatních oblastech rozšíření LgK. Tato čtyřstupňová chronologie má tedy nadregionální platnost, pouze se z těchto jednotlivých vývojových stupňů vyčleňují regionální skupiny (Pavúk 1981, 264).

Fáze Lg I je označována jako starší LgK, fáze LgK II jako střední LgK, fáze III a IV jako mladší LgK a stadium jejího doznívání (Pavúk 1981, 256).

Jako pozdně lengyelský horizont lze označit koncové fáze keramických skupin ve střední Evropě, které jsou morfologicky blízké západnímu okruhu malovaných kultur. Jde o jednotlivé regionální skupiny jako otická skupina ve Slezsku, Brześć-Kujawski ve Velkopolsku, na Slovensku patří do této kategorie typ Brodzany-Nitra (Lg IV) a Ludanice (Lg V), ve středním Německu se do tohoto horizontu řadí skupina Gatersleben, v jižním Německu skupina Münchshofen, Aichbühl a Schussenried. Podle názoru M. Zápotocké, založeném na analýze vypíchaných kultur, tyto pozdně lengyelské skupiny vznikly zřejmě jako následek setkávání kultur vypíchaných a lengyelských (Zápotocká 1970, 50).

VÝCH. ČECHY	DOL. RAKÚSKO	JUŽ. MORAVA	JZ. SLOVENSKO	ZADUNAJSKO	V. SLOVENSKO
KNP	TYP RETZ	KŘEPICE	BAJČ-RETZ	BALATON II	LAŽŇANY
JORDANÓV	EPILENGYEL	LENGYEL IV Křenovice	3 2 1 LUDANICE	LENGYEL IV BALATON I	Streda nad Bodrogom BODROG-KERESZTÚR
STŘEŠOVICE	WOLFSBACH	LENGYEL III MMK IV	BRODZANY- NITRA	LENGYEL III Pécs	TISZAPOLGÁR
?	?	Ctidružice MMK III	FÁZA MORAVANY	?	PROTO-TISZAPOLGÁR
v	LENGYEL II	MMK II	PEČEŇADY	LENGYEL II Zalavár-Mekenye	OBORÍN
b	Langenzendorf	Jaroměřice MMK Ib	FÁZA SANTOVKA	?	Čičarovce
IV a	LENGYEL I	MMK Ia	2 NITR. HRÁDOK 1 Svodín	LENGYEL I Zengővárkony	POTISKÁ Veľké Raškovce
III	T. WÖLBLING		LUŽIANKY PROTOLENGYEL	Sé	KULTÚRA Zemplín
II	KULTÚRA S VYPÍCHANOU KERAMIKOU		BÍŇA-BICSKE SOPOT-BICSKE		
I	TYP ŠÁRKA		H. Le fantovce PRELENGYEL ŽELIEZOVCE III		BUKOVO-HORSKÁ K.

Obr. 2 Schéma třídění lengyelské kultury na západním Slovensku a její synchronizace (Pavúk 1981)

6.2 Zásah LgK do českého prostředí

S výskytem lengyelských kulturních prvků se prostřednictvím MMK v prostředí české vypíchané keramiky setkáváme od jejího relativně brzkého stadia. V tomto se situace v Čechách liší od moravského území, kam LgK proniká až ve své vyspělé a hotové podobě, a po převrstvení domácí vypíchané keramiky a její asimilaci se vyvíjí do podoby MMK. Na Moravě tak vzniká výzdočně i tvarově velmi bohatá západní odnož lengyelského okruhu (Podborský 1993, 110).

První doklad styku lengyelského okruhu s českým územím je naopak doložen již v protolengyelském stupni. V této prvotní vlně kontaktů se ještě nejednalo o přímé ovlivnění vypíchané keramiky materiálem lengyelské provenience, ale pouze o importy, které nijak hluboce neovlivnily probíhající vývoj vypíchané keramiky. Takovým je například malovaný tenkostěnný pohárek lužianské skupiny z jižního Slovenska, který byl přidán do hrobu

chlapce v Praze-Dejvicích (Zápotocká 1967). Na základě tohoto nálezu byl mimo jiné vymezen protolengyelský stupeň a jeho synchronizace s odpovídající III. fází StK (Zápotocká et al 2015, 132). Důležitým nálezem podobné povahy je z poslední doby soubor tří nádob cizí provenience objevených v roce 2010 při ZAV v Horních Počaplech u Mělníka. Tato keramika byla přiřazena k nově identifikovanému nejstaršímu „formativnímu“ horizontu LgK Svodín-Friebritz-Zengövárkony, přičemž jejich import se předpokládá z oblasti Dolního Rakouska. Jedná se o zatím nejsevernější import rané LgK na území Čech (Zápotocká et al 2015, 131, 139).

Sporadické nálezy starší moravské malované keramiky fáze Ib z východních Čech (nálezy z Chrudimi či Mašova u Turnova – Podborský a kol. 116) dokládají stále intenzivnější kontakt Čech s Moravou (Vávra 1994, 242). V této souvislosti by měla být zmíněn také nález zlomků dvou antropomorfních nádob svodínského typu z Buštěhradu (okr. Kladno) (Bareš - Lička 1979, 79-81). V jámě č. VI/30 byly dále nalezeny zlomky keramiky malované červenou a žlutou barvou a dvě celé masivní nádoby zdobené tremolovým vpichem, patrně imitujícím vypíchanou keramiku (Zápotocká et al 2015, 136). Na základě analogických nádob ze Svodína byla antropomorfní nádoba přiřazena moravské malované keramice (Bareš - Lička 1979, 90), analýzy materiálu malovaných keramických zlomků prokázaly jejich import, ovšem pouze na lokální úrovni – hlína na jejich výrobu pocházela ze středočeské oblasti (Bareš – Lička 1979, 120).

S výskytem starší MMK na našem území se pojí také problematika počátků stavby rondelů (Vávra 1994, 242). Tato nová (rondelová) ideologie se začala šířit dále na západ pravděpodobně ze své jádrové oblasti ve středním Podunají v první polovině 5. tis. př. n. l (Řídký 2011, 20).

Otázka, kdy přesně do prostoru Čech proniká idea budování kruhových staveb, je spojena se zpřesněním chronologie mladší StK, tedy s detailní datací ostatních složek, které se nacházejí v areálu s rondelem (sídliště, pohřebiště). Kromě Bylan 4 byly v Čechách takto vyhodnoceny a publikovány zatím jen rondely z Horoměřic a Vchynic (Zápotocká et al 2015, 133). Budování rondelů zřejmě spadá skutečně do mladšího stupně vypíchané keramiky, přičemž tento předpoklad je založen jak na dataci horoměřického a vchynického rondelu, datovaných do mladšího stupně StK (IVa-IVb), tak na skutečnosti, že právě během IV. fáze StK se začíná LgK v Čechách projevovat aktivněji a začíná vypíchanou keramiku skutečně přímo ovlivňovat a měnit (Zápotocká et al 2015, 134).

Svého vrcholu dosáhl v Čechách kontakt nositelů MMK a domácí kultury v její páté fázi, chronologicky současné s fází IIa MMK. Podstatnou změnou v tomto období je povaha vztahu obou kultur, kdy vedle sebe už pouze nekoexistují, jak tomu bylo dosud, ať už v podobě ojedinělých importů či napodobování některých lengyelských tvarů, ale vypíchaná keramika ztrácí svůj samostatný charakter a moravská malovaná ji plně nahrazuje. Ojediněle se z tohoto období objevují také zlomky s bílým malováním, typické pro střední lengyel, a to například v Polepech u Kolína a Roztokách u Prahy, ve východních Čechách pak v Předměřicích n. Labem. Ve fázi IIa MMK dosahuje lengyelská oikumena svého vrcholu (Vávra 1994, 242-244) a ve fázi IIb (dříve označovaná jako „nemalovaná keramika moravského rázu“) přebírá v Čechách po vypíchané keramice vedoucí úlohu (Zápotocká 1970, 50). Formálně se touto kulturní změnou také uzavírá neolitický vývoj na našem území a pozdně lengyelské horizonty Horní Cetno (srv. Zápotocká 1981) a Praha-Střešovice (MMK IIb) se označují již jako raně eneolitické.

7. Závěr

Primárním záměrem mé bakalářské práce bylo zpracování a vyhodnocení pozdně neolitického souboru keramiky z lokality Praha-Stodůlky „Nové Butovice“, který představoval obsah hliníku. Ačkoliv byl materiál původně označen jako lengyelský, analýzou jsem prokázala jeho příslušnost k V. fázi StK. Tuto analýzu jsem prováděla srovnáváním keramiky s již zpracovaným a zatím největším souborem náležícím k této závěrečné fázi, tedy souborem z lokality Bylany (okr. Kutná Hora) a vycházela z typologické tabulky plastické výzdoby V. fáze a také z tabulky keramických tvarů StK a LgK, vytvořených M. Zápotockou (Zápotocká 1978 a 1998).

Na základě tohoto srovnávání jsem vyhodnotila celkem 12 nových typů pupků a 3 nové typy oušek, které se v typologii uvedené výše nevyskytovaly. Ačkoliv vysoká zlomkovitost keramiky v souboru nedovolovala rekonstrukci mnoha nádob, tvar se mi povedlo určit celkem u 27 stěpů. Zastoupení jednotlivých tvarů odpovídá páté fázi, převažujícím typem nádoby jsou tedy poháry a kónické mísy, dále také hrncovité tvary. Zároveň jsem jako pravděpodobně nový tvar v páté fázi vyhodnotila jeden pohár.

Předmětem srovnávání byla také vhloubená výzdoba, ačkoliv při její analýze jsem nevycházela přímo z bylanského souboru, ale z obecné charakterizace vhloubené výzdoby V. fáze StK. I ta se se závěrem vypíchané keramiky shoduje, a to výskytem rytých linií, přesekávaných výdutí, vrypů, důlků, nehtování, kolků a důlků na hraně okraje. Je však nutné zdůraznit, že hlavním rysem závěrečné fáze StK je téměř naprostý úbytek výzdoby a nezdobená keramika je zcela charakteristická. Vzhledem k tomu, že pouze 8,3 % zlomků bylo zdobených (plasticky, či vhloubeně), odpovídá soubor páté fázi StK i po této stránce.

V souboru se vyskytlo také malé množství intruze starší či mladší keramiky. Šlo o zlomek se stopami červeného malování patřící bylanské kultuře, fragment poháru kultury nálevkovitých pohárů, dva hřebenované zlomky pravděpodobně štítarské kultury a drobný zlomek zdobený vpichy náležící staršímu stupni StK.

Ze souboru jsem vyhodnocovala pouze zlomky typické. Ty jsem dále zdokumentovala kresebně i fotograficky a pro typy plastické výzdoby (pupky, ouška) neodpovídající typologii M. Zápotocké z roku 1978 jsem vytvořila nový kód. Takovýchto nových typů jsem nakonec vyhodnotila celkem 12 v kategorii pupků a 3 nová ouška.

Kromě keramiky obsahoval hliník také soubor broušené a štípané industrie, množství mazanice a soubor fragmentů kostí. Broušenou industrii jsem kresebně i fotograficky zdokumentovala, úštěpy štípané industrie a mazanici jsem však pouze spočítala a stejně tak fragmenty kostí, jelikož jejich podrobnější rozbor neodpovídal cílům, rozsahu ani zadání mé

práce. Jejich osteologická a případně antropologická analýza by však v budoucnu mohla být pro hlubší poznání dané lokality přínosná.

Problematika doznívání vypíchané keramiky a zároveň závěru neolitické epochy na našem území je mimo jiné spjata s nedostatečnou materiálovou základnou a také s jistou nevyhraněností této pozdní V. fáze. Její tvarové spektrum je už silně ovlivněné kulturou lengyelskou a typický úbytek výzdoby často stěžuje identifikaci a správné chronologické zařazení pozdně neolitického materiálu. Je však nutné zdůraznit, že pozdní vypíchaná keramika by neměla být zaměňována za pozdně lengyelský stupeň, nebo považována za jeho alternativu, ačkoliv k tomu někdy dochází. Pátá fáze je samostatnou tvarovou i výzdobnou skupinou v rámci vývoje vypíchané keramiky a jako pozdně neolitickou fází je třeba ji od lengyelské kultury oddělovat.

Bohužel podobně jako ostatní lokality páté fáze StK soubor z Nových Butovic nijak nepřispěl k řešení struktury sídlišť pozdního neolitu, důležitost mnou zkoumaného materiálu tedy tkví hlavně v jeho množství, neboť po souboru z Bylan jde o druhý nejpočetnější soubor keramiky pozdního stupně StK na území Čech. Doufám tedy, že jeho zpracování a vyhodnocení rozšířilo morfologickou databázi keramiky páté fáze a snad napomůže v budoucím rozpoznání dalších lokalit náležících závěru kultury s vypíchanou keramikou, což bylo ostatně hlavním zamýšleným cílem práce.

8. Seznam použité literatury:

- Bareš, M. – Lička, M. 1976: K exaktnímu studiu staré keramiky. K otázkám vztahu vypíchané a lengyelské kultury, Sborník Národního muzea XXX, ř. A-Historie, č. 3-4, 137-244.
- Bareš, M. – Lička, M. 1979: Antropomorfní nádoba lengyelské kultury z objektu č. VI/30 z Buštěhradu, okr. Kladno. Příspěvek k exaktnímu studiu neolitické keramiky. In: Sborník národního muzea v Praze. Řada A – Historie. = Acta Musei Nationalis Pragae. Series A – Historia. Praha: Národní muzeum 33, č. 2-3, (1979 [vyd. 1980],) s. 69-172.
- Bína, J. – Demek, J. 2012. Z nížin do hor. Praha.
- Böhm, J. 1941: Kronika objeveného věku. Praha.
- Buchtela, K. – Niederle, L. 1910: Rukověť české archeologie. Praha.
- Dobeš, M. – Popelka, M. – Petriščíková, K. 2016: Neolitické a časně eneolitické hroby z Prahy-Jihozápadního Města. Praehistorica XXXIII/1-2, 335-349.
- Filip, J. 1948: Pravěké Československo. Praha.
- Fridrich, J. 1964: Nález laténsko-římských železářských pecí v Praze-Jinonicích. Archeologické rozhledy 16, 503-512.
- Fridrichová, M. – Hodinářová, M. 1981: Archeologický výzkum v Praze v roce 1978. Pražský sborník historický 13, 183-184.
- Fridrichová, M. 1987: Praha 5 – Jinonice. Výzkumy v Čechách, 170.
- Fridrichová, M. et al. 1995. Praha v pravěku. Praha
- Gál, L. 2008: Praha-Stodůlky, okr. Praha 5. Výzkumy v Čechách, 217.
- Havel, J. – Kovářik, J. 1985: Pohřebiště kultury se šňůrovou keramikou v povodí Prokopského potoka. Archaeologica Pragensia 6, 77-108.
- Kalferst, J. – Zápotocký, M. 1991: Sídliště ze staršího období KNP u Benátek, okr. Hradec Králové, Archeologické rozhledy 43, 376-410.

- Kazdová, E. 1997: Vztahy mezi lidem s vypíchanou a moravskou malovanou keramikou. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity M2, 79-88.
- Končelová, M. 2013: Neolitická sídelní aglomerace v prostoru dnešního Kolína. Nepubl. rkp. dsr. práce uložený v Ústavu pro archeologii UK v Praze-FF, signatura Preh-Dizp-68/I.
- Lichardus, J. – Točík, A. 1966: Staršia fáza slovensko-moravskej maľovanej keramiky na juhozápadnom Slovensku, Památky archeologické 57, 1-90.
- Lichardus-Itten, M. 1980: Die Gräberfelder der Großgartacher Gruppe im Elsaß. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 25. Bonn.
- Lutovský, M – Smejtek, L. et al, 2005: Pravěká Praha. Praha.
- Mašek, N. 1971: Pražská výšinná sídliště pozdní doby kamenné. Praha.
- Nechvíle, M. 2008: Praha-Stodůlky, okr. Praha 5. Výzkumy v Čechách, 217.
- Novotný, B. 1950: Jordanovská skupina a jihovýchodní vlivy v českém neolitu. Obzor praehistorický XIV/1, 163-260.
- Novotný, B. 1962: Lužianska skupina a počiatky maľovanej keramiky na Slovensku. Bratislava.
- Pavluš, I. - Zápotocká, M. 1978: Analysis of the Czech Neolithic Pottery. Praha.
- Pavluš, I. ed. 1998: Bylany. Varia 1. Praha
- Pavluš, I. 2005: Neolitizace střední Evropy, Archeologické rozhledy LVII, 293-302.
- Pavluš, I. – Zápotocká, M. 2007: Archeologie pravěkých Čech. Praha.
- Pavúk, J. 1964: Grab des Želiezovce Typus in Dvory nad Žitavou. Slovenská archeológia XII/1, 5-68.
- Pavúk, J. – Šiška, S. 1980: Neolit a eneolit. Slovenská archeológia 28-1, 137-158.
- Pavúk, J. 1981: Súčasný stav štúdia lengyelskej kultury na Slovensku. Památky archeologické LXXII, 255-299.

- Petrišćáková, K. 2011: Pohrebiská v Jinoniciach, Butoviciach a Stodůlkach a regionálne špecifiká únětickej kultury. Nepoch. rkp. dipl. Práce uložený v Ústavu pro archeologii UK v Praze-FF, signatura Preh - Dp-343.
- Píč, J. L. 1899: Starožitnosti země České. Díl 1, Čechy předhistorické. Praha.
- Pleiner, R. – Rybová, A. 1978: Pravěké dějiny Čech. Praha.
- Pleinerová, I. 1984: Häuser des Spätengyelhorizontes in Březno bei Louny, Památky archeologické LXXV, 7-49.
- Podborský, V. 1993: Pravěké dějiny Moravy. Brno.
- Řídký, J. 2011: Rondely a struktura sídelních areálů v mladoneolitickém období. Praha
- Sklenář, K. 1998: Archeologický slovník. Část 3., Keramika a sklo. Praha.
- Smejtek, L. 2005: Pravěká Praha. Praha
- Soudský, B. 1955: Výzkum neolitického sídliště v Postoloprtech, archeologické rozhledy VII, 5-11.
- Steklá, M. 1959: Třídění vypíchané keramiky. Archeologické rozhledy 11, 211-260.
- Stocký, A. 1926: Pravěk země české. Díl I., Věk kamenný. Praha.
- Šmíd, M. – Fojtík, P. 2013: Kralice na Hané: birituální pohřebiště kultury s lineární keramikou. Olomouc.
- Šnajdr, L. 1891: Počátkové předhistorického místopisu země České a některé úvahy odtud vycházející. Pardubice.
- Švácha, H. 2008: Praha-Stodůlky, okr. Praha 5. Výzkumy v Čechách, 218.
- Tolasz, R. et al. 2007: Atlas podnebí Česka 1961-2000. Praha.
- Tomášek, M. 2007: Půdy České republiky. Praha
- Turek, R. 1950: K počátkům Prahy. Památky archeologické 43, 59-94.
- Turek, J. 2005: Pravěká Praha. Praha.

- Vávra, M. 1994: Die Lengyel-Kultur in Böhmen. In: Koštuřík, P. (ed): Internationale Symposium über die Lengyel-Kultur 1888-1988. Brno – Łódź, 241-247.
- Vávra, M. – Beneš, Z. – Šťastný, D. 2016: Mladoneolitické kostrové hroby v Pečkách. *Archeologie ve středních Čechách* 20, 111-132.
- Vencl, S. 1997: K problémům pravěkých fortifikací. In: SPFFBU M2, 29-39.
- Wahl, J. – König, H. G. 1987: Anthropologisch- Traumatologische Untersuchung der Menschlichen Skelettreste aus dem Bandkeramischen Massengrab bei Talheim, Kreis Heilbronn. *Funberichte aus Baden-Württemberg Band 12*, 65-168.
- Zápotocká, M. 1967: Das Skelletgrab von Praha-Dejvice. Beitrag zum chronologischen Verhältnis der Stichbandkeramik zu der Lengyelkultur. *Kostrový hrob z Prahy-Dejvic. Příspěvek k chronologickému poměru kultury s keramikou vypíchanou ke kultuře lengyelské. Archeologické rozhledy* 19, 64-87.
- Zápotocká, M. 1969: Die Stichbandkeramik zur Zeit des späten Lengyelhorizontes, *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akademie vied* 17, 541-574.
- Zápotocká, M. 1970: Die Stichbandkeramik in Böhmen und Mitteleuropa. In.: *Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa. Teil 2: Östliches Mitteleuropa.* Köln Wien.
- Zápotocká, M. 1976: Nálezy vypíchané keramiky z období pozdně lengyelského horizontu v Bylanech (okr. Kutná Hora), *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university* E20-21, 269-274.
- Zápotocká, M. 1981: Horní Cetno – soubor pozdně lengyelské keramiky z Pojizeří. *Praehistorica* 8, 43-50.
- Zápotocká, M. 1986: Die Brandgräber von Vikletice – ein Beitrag zum chronologischen Verhältnis von Stich- und Rhein-bandkeramik. *Archeologické rozhledy* 38, 623-649.
- Zápotocká, M. 1998: *Bestattungsritus des Bömischen Neolithikum.* Praha.
- Zápotocká, M. 1999: Stvolínky u České Lípy. První dům kultury s vypíchanou keramikou v Čechách. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* M4, 61-72.
- Zápotocká, M. 2004: Chrudim. Příspěvek ke vztahu české skupiny kultury s vypíchanou keramikou k malopolské skupině Samborzec-Opatów. *Archeologické rozhledy* LVI, 3-55.
- Zápotocká, M. – Muška, J. 2007: Hrbovice, okr. Ústí nad Labem. Výzkum 1978. Sídlní areál kultury s keramikou lineární a vypíchanou. Praha.

Zápotocká, M. – Pecinovská, M. – Vašíňová, M. 2015: Horní Počaply: První soubor keramiky rané fáze lengyelské kultury z Čech. Archeologie ve středních Čechách 19, 115-147.

Elektronické zdroje:

http://www.ikatastr.cz/ikatastr.htm#zoom=18&lat=50.04812&lon=14.34509&layers_3=B00000FFFTFT) citace: 20.4 2018

<http://sgi.nahlizenidokn.cuzk.cz/marushka/default.aspx?themeid=3&&MarQueryId=2EDA9E08&MarQParam0=2510868101&MarQParamCount=1&MarWindowName=Marushka>

citace: 9.5 2018

<http://geoportal.cuzk.cz/Geoprohlizec/default.aspx?wmcid=9590>). citace: 20.4 2018

(<https://mapy.geology.cz/geocr50/?center=-750800%2C-1046200%2C102067&level=8> citace: 20.4 2018

http://portalzp.praha.eu/jnp/cz/voda/vodni_toky_vodni_dila_a_vodotece/po_praze_podel_potoku/prokopsky_potok_2.xhtml

citace: 3.5 2018

<http://www.praha13.cz/Historie-a-pametihodnosti-1>

citace: 3.5 2018

9. Seznam příloh

Příloha 1	mapy
Příloha 2	plány
Příloha 3	kresebné tabulky KE
Příloha 4	kresebné tabulky BI
Příloha 5	fotografická dokumentace

10. Obrazové přílohy

(v elektronické podobě přiloženy zvlášť).